

MARS EN HISTORJA

13e jaargang
nummer 1
jan. /febr. 1979.

De 'NEDERLANDSE VERENIGING TER BEOEFENING VAN DE MILITAIRE HISTORIE', opgericht op 20 augustus 1966 en erkend bij K.B. no. 50 van 14 juni 1968, is er voor allen, die zich verdiepen in de studie van geschiedenis, ceremonieel, tradities, uniformen, emblemen, wapens en onderscheidingen van militaire- en semi- militaire organisaties, meer in het bijzonder die van Nederland en de (voormalige) overzeese Rijksdelen.

INHOUD

Bestuursmededelingen

- 8e opgave van wijzigingen op de ledenlijst 1977.
- Filmochtend Legermuseum Leiden, 3 maart a. s. .

Een tweetal rapporten over de bevrijding van Nederlandse krijgsgevangenen officieren uit kamp Offlag 67 in Neubrandenburg, in eind april 1945.

door J. L. H. A. Antoni, briggen. b. d. .

Tastbare herinneringen aan Ierlands vrijheidsstrijd (I).

door L. Verhoeff.

De gordel is nog steeds van smaragd. (II en slot).

door M. van der Giessen.

Beschouwingen over het fort te Sanana.

door A. F. Lancker.

Afdeling militaire emblemen.

door B. C. Cats.

Uit het dagboek van luitenant Donck. (XII)

door C. A. Heshusius.

Boekbespreking: C. de Jong. Imitatie Marinier door E. H. Brongers.

BESTUURSMEEDEDELINGEN

8e Opgave van wijzigingen op de ledenlijst 1977

Nieuwe leden:

437	J. A. Ruys	Parklaan 10 3701 CG Zeist	3, 16
438	Mr. J. P. Janssen	Brahmsstraat 12 ^{II} 1077 HH Amsterdam	alg
439	J. J. Klomp	Wijenburg 40 6714 HZ Ede	1 (spec. KRA) 6

Adreswijzigingen:

410	F. J. Sniyder van Wissenkerke	Archipel 35-02 8224 HK Lelystad
-----	-------------------------------	------------------------------------

Opgezegd:

121	H. van der Pijl	Sinnigvelderstraat 577 Weesp
167	Ing. H. A. Muller	Piet Heynlaan 25 Woudenberg
261	H. A. Hendriks	Meyrooslaan 45 Arnhem
361	Dr. G. Teitler	Mozartstraat 13 Nieuwerkerk a/d IJssel
392	J. P. van Blarkom	Wavopark 6 Wassenaar

FILMOCHTEND LEGERMUSEUM LEIDEN, 3 MAART a. s.

In het Koninklijk Nederlands Leger- en Wapenmuseum 'Generaal Hoefler' te Leiden wordt op 3 maart a. s. voor de leden van onze vereniging een vijftal films vertoond, nl.:

- een impressie van het vliegekamp Moro Krembangan (MLD) te Soerabaja in de jaren dertig,
- een documentaire over de bevrijding van Nederland (1945),
- de film 'Ver van Huis', een reportage over de tocht van Nederlandse militairen naar Indonesië en hun verblijf aldaar (1945-1950).

- twee militaire journaals (1949).

Zij die deze filmvertoning willen bijwonen dienen om uiterlijk 10.15 u. aanwezig te zijn bij de ingang van het museum, Pesthuislaan 7 (achter het centraal station).

EEN TWEETAL RAPPORTEN OVER DE BEVRIJDING VAN NEDERLANDSE
KRIJGSGEVANGEN OFFICIEREN UIT KAMP OFFLAG 67 IN NEUBRANDENBURG,
EIND APRIL 1945

door J. L. H. A. Antoni, briggen. b. d.

Onderstaande bijdrage, van de hand van ons lid, J. L. H. A. Antoni, briggen. b. d., bevat een afschrift van twee authentieke stukken omtrent de bevrijding van Nederlandse officieren uit kamp Offlag 67 in Neubrandenburg in 1945,

De tekst ervan is letterlijk weergegeven, de noten zijn geplaatst door de redactie.

J. v. H.

Verslag van de bevrijding der Nederlandsche krijgsgevangenen officieren, gelegerd in het Offlag 67 te Neubrandenburg in Mecklenburg op Zaterdag 28 en Zondag 29 April 1945, opgemaakt door Kapitein J. L. H. A. Antoni.

Zaterdag 28 April:

Nadat 's middags om 18.08 gezien was dat de Duitsche bewakingstroepen de sloten uit de mitrailleurs op de wachttorens verwijderden en de kistjes met patronen naar de barakken van het Wachtdetachement brachten, werd om 20.00 opdracht ontvangen om met een wacht, bestaande uit 16 officieren en een officier-tolk, de inmiddels door de Duitschers verlaten wachtbarakken, welke buiten de prikkeldraadomheining van het kamp gelegen waren, te bezetten i. v. m. de verwachte nadering der Russen, voorts om met hen contact op te nemen en om naar omstandigheden te handelen.

Uitvoering

Personeel verdeeld in twee groepen, aangezien niet met zekerheid verwacht kon worden van welke zijde de Russen zouden naderen. Alle officieren waren voorzien van een witten band om den linker bovenarm. De meeste officieren waren in het grijs gekleed.

Groep Noord: 8 officieren, C.)¹ de Res. 1e Luitenant van Zwol voorts de Luitenants Frederiks, Elstak, Mennes, Verhoef, Wouters en Blokland. De groep bezet de N. lijke wachtbarak en plaatst een post aan den N. lijken)² uitgang daarvan.

Groep Zuid: 8 officieren, C. de Luitenant ter Zee 2e Klasse Scheltema de Heere, voorts de Luitenants Leertouwer, Andela, Andringa, Ditshuizen, Konings en Schaafsma. De groep bezet de Z. lijke)³ wachtbarak en plaatst een post aan den Z. lijken uitgang daarvan.

Tolk: Res. 1e Luitenant Wertheim, rust in de N. lijke wachtbarak.

Kapitein Antoni bevindt zich bij groep N. of bij groep Z of in de onmiddellijke omgeving der wacht op den landweg.

Door toedoen van den Kapt. Berlyn was de Servische kgv.)⁴ voerman onzer V-2)⁵, met een fiets bij het kerkhofje van Bardensdorf als vooruitgeschoven post uit gezet met order bij nadering van Russ. tanks het kamp te waanschuwen. Kapt. Berlyn bevond zich zelf bij de Fünf Eichen.

21. 30 Duitse infanteriepatrouille, sterk 3 man, passeert en begeeft zich naar Fünf Eichen. Zij neemt ons niet waar.

21. 40 Bovanvermelde patrouille keert terug in de richting Neubrandenburg.

22. 00 Duitse Wielrijderspatrouille, sterk 4 man, per man een Pantzerfaust tusschen het frame van het rijwiel, passeert en begeeft zich naar Fünf Eichen. Een der wielrijders vraagt mij wat wij zijn. Ik antwoord: 'Bewaking Offlag 67'. De patrouille rijdt door.

22. 20 Laatstgemelde patrouille keert terug in de richting Neubrandenburg. Sindsdien volkoen stilte in de omgeving van het Stalag en van het Offlag. Branden waargenomen in N. W. Richting (torpedofabriek aan den straatweg Neubrandenburg-Berlijn en aan de Tollensee) en in N. O. richting.

23. 30 De Servische krijgsgevangene, die uit de richting Fünf Eichen kwam deelt mede: 'Russen naderen uit de richting Burg Stargard het gehucht Fünf Eichen'. Kapitein Antoni wekt den tolk en begeeft zich met dezen naar Groep Z.

Plan:

Bij nadering eener Duitse colonne in de barak blijven en niets doen.

Bij nadering eener Russische colonne met tolk en groep Zuid en mét een witte vlag naar buiten komen, ons bekend maken en mededeelen: 'Hier is een krijgsgevangenen-kamp met Russen, Nederlanders, enz., geen Duitschers meer aanwezig, sterkte 6000 man'.

23. 40 Een colonne pantserwagens nadert uit de richting Fünf Eichen. Ik verlaat met den tolk, de groep Zuid en een witte vlag de zuidelijke barak. De pantserwagens openen een mitrailleur op en ter weerszijden van den weg, de voorste wagen vuurt recht vooruit, de volgende wagens vuren naar rechts of naar links. Het vuur gaat in en door de wachtbarakken. Wij dekken ons terzijde van den weg en in de barak en in een nabijgelegen schuilloopgraaf. De colonne rijdt al vurende voorbij. De colonne bestaat uit een vijftal wagens.

23. 45 De volgende pantserwagens vuren niet.

23. 50 De colonne houdt halt, het hoofd ongeveer 50 m. voorbij de N. lijke barak.

Ik begeef mij weder naar den Z. lijken uitgang der Z. barak en kom met tolk en groep Z. enige passen in de richting van de colonne. Ongeveer op hetzelfde ogenblik verlaten ongeveer 50 Russische infanteristen de begeleidende open vrachtauto's en komen op ons toe. Op mijn bevel roept de tolk nu luide: 'Hier Russische, Nederlandsche, Amerikaansche en Britsche krijgsgevangenen, enz. niet schieten, de Duitschers zijn weg'. Een Russisch officier gaat een gesprek aan met den tolk. Na een kort gesprek blijkt de situatie den Rus duidelijk. De groep N. had inmiddels dekking gezocht in een greppel aan den weg en lag daar eveneens onder vuur. Van een vuurpauze maakte de groepscommandant, de Res. 1e Luitenant Van Zwol gebruik om zich bekend te maken, hetgeen door de Russen begrepen werd. Het vuur der paws)⁶ was vermoedelijk geopend omdat er beweging werd gezien op het kampterrein W. van de barakken

De Russen zegden ons de witte banden af te doen, omdat zij hun krijgsgevangenen van witte banden voorzien en wij, mede i. v. m. onze grijze uniformen en mutsen, voor Duitschers aangezien zouden kunnen worden.

Op het schieten hadden velen in het kamp de barakken verlaten en dekking gezocht in de loopgraven op de W. lijke)⁷ zijde van het kampterrein. Uit die loopgraven steeg een luid gejuich op. Hierop gaf de Russische officier ons de opdracht om te dekken, om de weg vrij te maken en om de officieren uit de schuilloopgraven in de barakken te laten teruggaan. Ik begaf mij hierop achtereenvolgens naar drie verschillende plaatsen bij het prikkeldraad en riep luide: 'Hier Kapitein Antoni, de Russen gelasten ons om in de barakken te gaan en om te zwijgen'.

Hieraan was na eenige minuten gevolg gegeven.

- 23.55 Kampitein Antoni begeeft zich naar den N. lijken uitgang van de N. barak en treft daar de groep N. aan in kameraadschappelijk contact met de Russische soldaten aldaar. Russische krijgsgevangenen, die inmiddels onder luide geraas uit het kamp losgebrosen waren, onderhouden zich levendig met hun landgenoten, omhelzen en kussen elkaar en delen elkaar de situatie mede. Dit versterkt het vertrouwen der Russen. De officier-tolk legt de Russen ook hier de situatie uit. De Russen bevelen wederom dat de kampbewoners in de barakken moeten gaan.
- 24.00 Duitsch zwaar mitrailleurvuur uit de richting Neubrandenburg op de stilstaande Russische colonne bij de wachtbarakken. Het vuur ligt in de as van de weg. Mijn geheele wacht dekt zich aan de Z. zijde der Z. lijke wachtbarak

ZONDAG 29 APRIL

- 0.20 Duitsch vuur houdt op, Russische colonne trekt verder.
Er volgen voortdurend zware vechtwagens.
- 0.30 Russische colonne. houdt halt (spits stuit op pantserwagensversperring op den verderen weg naar Neubrandenburg?) Zware Duitse wapens openen het vuur op den weg en op de omgeving der wachtbarakken.
- 0.45 Een Russisch officier beveelt om de colonne niet te hinderen, hetgeen zoowel gold voor de Nederlandsche als voor de Russische ex-krijgsgevangenen. Russische pantserartillerie uit de colonne komt vlak W. van het kamp in stelling en vuurt richting Neubrandenburg. De Duitschers vuren met lichte artillerie in de richting van het M. Stalag II A (Offlag 67).
- 1.00 Kapitein Antoni trekt de wacht terug naar de politiewacht in het kamp.
- 2.00 Russische colonne trekt verder, een batterij blijft in stelling nabij Fünf Eichen. De wacht betreft weer haar oorspronkelijke opstelling aan den weg. Nadien passeeren steeds Russische pantsercolonnen.
- 3.00 Russische infanterie passeert het kamp.
- 10.00 De wacht krijgt van den kampouderste het bevel om in te rukken en rukt in

De heeren onder mijn bevel hebben zich kordaat gedragen en bleven rustig, hetgeen niet weinig heeft bijgedragen om beschieting van het kamp door de Russen en andere onheilen te voorkomen.

Neubrandenburg, 30 april 1945.

De Kapitein-Waarnemer, J. L. H. A. Antoni. Antoni.

w. g.:

Noten

1. = commandant
2. = Noordelijken
3. = Zuidelijke
4. = krijgsgevangene
5. = Duitse spotnaam voor mestafvoerwagen
6. = stukken pantserafweergeschut
7. = Westelijke

Hieronder volgt het verslag van de reserve eerste luitenant Van Zwol, door Antoni aangesteld tot commandant van de Groep Noord.

Kort Relas van het 1e contact met de Russen in den nacht van 28/29 April 1945.

Voor het wachtlokaal van de barak aan de ingang van het kamp bevonden zich te 23.35 uur de Kapt. Wachtcommandant Antoni, de 1e Lt. Van Zwol en de 2e Luitenant Frederiks, Eistak, Mennes, Verhoef, Wouters en Blokland.

Op bovengenoemd tijdstip kwam bij Kapt. Antoni de Kapt. Beilgis, die mededeelde, dat vermoedelijk Russische tanks in aantocht waren vanuit richting Bargersdorf.

Kapt. Antoni gaf mij, Van Zwol, het commando over de groep in de barak en ging met den tolk, de 1e Lt. Wertheim in de richting 'Fünf Eichen', teneinde contact met de Russen op te nemen. Kort nadat Kapt. Antoni Vertrokken was, kwam vanuit de richting 'Fünf Eichen' mitrailleurvuur. Toen dit met korte onderbrekingen bleef aanhouden achtte ik het raadzaam dekking te zoeken. Op mijn: 'In de greppel jongens' doken wij allen in de greppel welke links van de toegangsweg tot het kamp ligt. Het vuur bleef nu aanhouden en hoorden we de kogels achter ons in het korenveld inslaan. Het duurde niet lang of we zagen de 1e tanks langs ons gaan. Soldaten die er boven op zaten schoten in het terrein terzijde van de weg.

Met die vuurgloed van de brand aan het meer als achtergrond boden de grote tanks een fantastisch aanblik. Mij leek het alsof enorme olifanten met de slurf schuin omhoog geheven tegen de helling opkropen. Na het passeren van de 5e tank was er een leemte. Ik kon toen vaststellen dat in mijn groepje niemand gewond was en ieder zich in weerwil van de spanning rustig hield. Toen de 6e en volgende tanks ons passeerden bleken deze geflankeerd te zijn door soldaten met 'Tommy Guns' in de aanslag, te voet.

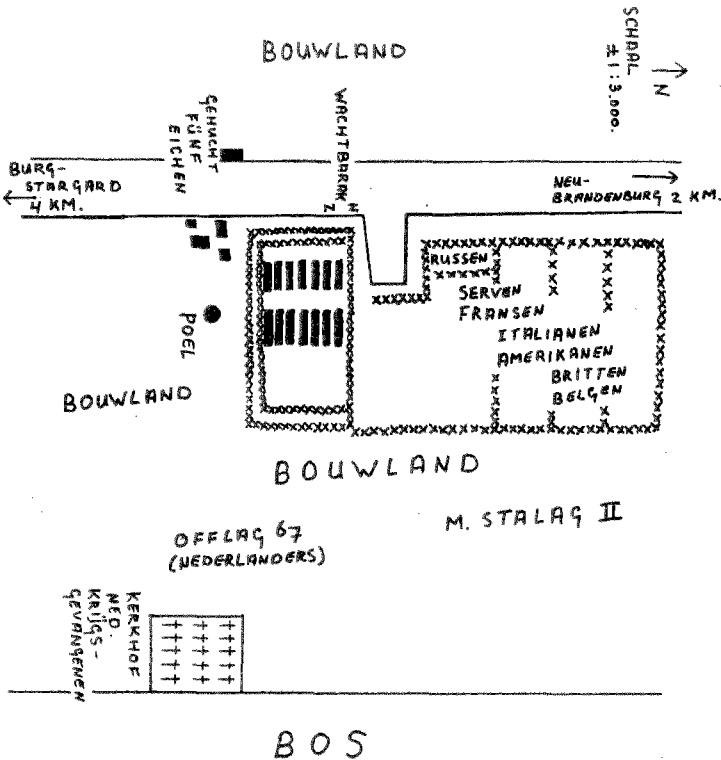
Vol spanning wachtten we nu de dingen af die zouden komen. De 2 eerste soldaten keken voorzichtig de kampweg in. Ik bedacht dat een plotseling zien van ons deze soldaten intuïtief zou gaan schieten. Toen dan ook de 1e Rus tot op $\pm$ 3 m. mij genaderd was, achtte ik het moment gekomen onze aanwezigheid kanbaar te maken. Ik riep: 'Ollenski Officers' ¹. De uitwerking was volkomen verrassend, schreeuwend vlogen de Russen achteruit kennelijk dekking zoekend, doch snel hadden zij zich hersteld en roepen ons in vragende zin iets op ons aanhoudend geroep 'Ollenski Officers'. Plos hoorde ik Wouters roepen: 'Wjono Pleni' ², hetgeen door ons allen werd overgenomen. Dit verstonden de Russen. De handen gingen van de wapens en opgewonden kwamen ze naar ons toe. Toen achtte ik het moment gekomen de greppel te verlaten. We volgen eruit en het volgende moment was het einde van onze krijgsgevangenschap een feit. Het juiste tijdstip was toen 23.56 uur.

Met de Russen voerden we een vreugde dans. Teneinde hun vertrouwen te versterken beduidde ik, dat in ons kamp ook Russen lagen. Zij riepen toen in de richting van het kamp, een luid gejuich steeg in het Russenkamp op en al spoedig kwamen uit het kamp Russen aanrennen. 'Landgenoten vonden elkaar', het was ontroerend. Al spoedig volgde ook uit eigen kamp vreugde geroep. Het gaf mij het blijde gevoel dat alles er wel was. Ik kan niet nalaten mijn bewondering te uiten voor het beheerste optreden van de Russen, die ons de bevrijding brachten en mijn waardering voor het kranige gedrag van de onder mijn bevel staande luitenanten gedurende de momenten van grote spanning.

Kamp, 1 mei 1945
Van Zwol.

Noten

1. 'Hollandse officieren'.
2. Eigenlijk: 'Wono Plenji', hetgeen betekent: 'Kijk uit, (wij zijn) gevangenen'.
(met dank aan de heer G. J. van Linge voor het vertalen van het Russisch).

TASTBARE HERINNERINGEN AAN IERLANDS VRIJHEIDSSTRIJD (I)

door L. Verhoeff.

Ierland is een prachtig land. De natuur is er voor het overgrote deel nog ongerept en het landschap buitengewoon afwisselend. Bovendien is er een ongewone rijkdom aan overblijfselen uit vroeger tijd. Uit prehistorische tijden zijn er megalithische begraafplaatsen (bij ons hunebedden genoemd), waarvan het aantal nog nooit exact is vastgesteld, maar het zijn er meer dan duizend, talloze gallauns (rechtopstaande stenen oftewel menhirs), steenrijen en steencirkels en een geschat aantal van dertig- tot veertigduizend ringforten, verdedigingswerken van het type van de Huneschans aan het Uddeler Meer.

Uit meer recente tijd treft men ruïnes aan van kastelen, huizen en kerken, die het resultaat zijn van de vier grote plagen van Ierland: de eeuwenlange serie opstanden en oorlogen tegen de Britten, de uitbuiting door de landheren en de keuk, de hongersnoden - vooral de grote hongersnood van 1846 tot 1851 - en de hiermede gepaard gaande emigratie, die een rigoureuze ontvolking van de armere gebieden ten gevolge had.

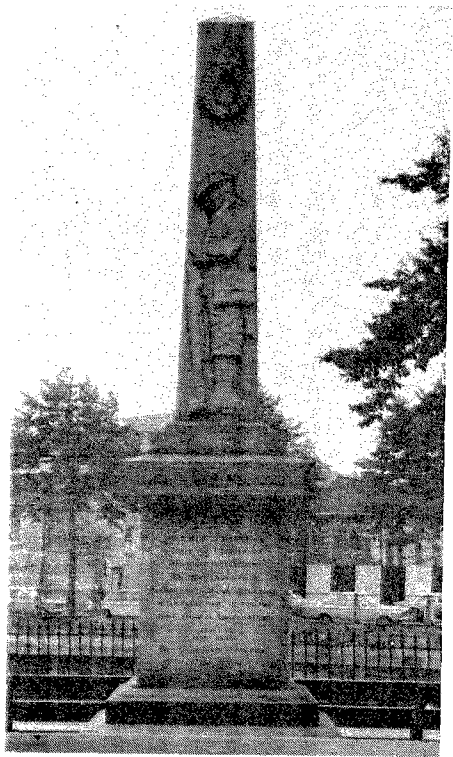
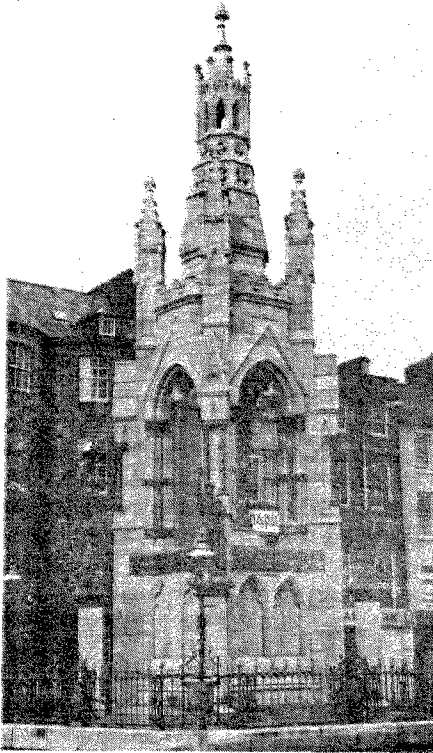
Een groot aantal ruïnes en monumenten herinnert aan het grote keerpunt in de Ierse geschiedenis: de reeks gebeurtenissen die uitmondde in de onafhankelijkheid, althans de vorming van de Ierse Vrijstaat, later de Republiek Ierland, uit 26 van de 32 graafschappen.

Het probleem van de nog tot het Verenigd Koninkrijk behorende zes noordelijke graafschappen (Derry, Antrim, Down, Tyrone, Amagh en Fermanagh) is nog steeds niet opgelost en, zoals bekend, een bron van voortdurende strijd.

De bedoelde reeks gebeurtenissen ving aan bij de Paasopstand in Dublin in 1916 en werd afgesloten met het verdrag dat op 6 december 1921 werd ondertekend en waarbij de Ierse Vrijstaat (Saorstát Eireann, Irish Free State) de status kreeg van een dominion binnen het Britse Gemenebest. Er was echter nog een tragisch vervolg in de Burgeroorlog van 1922-1923. Enkele tastbare herinneringen aan deze periodes uit de omgeving van mijn huidige woonplaats heb ik voor u gefotografeerd als illustraties bij een kort overzicht van de dramatische vrijheidsstrijd. Het begon, zoals reeds gezegd, op Tweede Paasdag, 24 april 1916 te Dublin. Een aantal Ierse vrijheidsstrijders, de zogenaamde Volunteers, een vanaf 1913 bestaande ondergrondse militaire organisatie bezette het postkantoor aldaar. Hun commandant was Patrick Pearse; deze las een proclamatie voor, waarin de Ierse Republiek werd uitgeroepen. Een gedenkplaat met een tekst in de Ierse en de Engelse taal aan de gevel van het postkantoor herinnert aan dit allereerste begin.

Het moment voor de opstand was, militair-tactisch gezien, redelijk gunstig: de Britse strijdkrachten vochten op de fronten van de Eerste Wereldoorlog, waardoor een grootscheepse militair ingrijpen in Ierland onmogelijk was. Maar psychologisch gezien waren de opstandelingen in het nadeel. Ierland was een deel van het Verenigd Koninkrijk en gedurende een lange reeks van jaren hadden Ieren gevochten in het Britse leger. De monumenten die daaraan herinneren zijn nog op vele plaatsen te vinden en worden ongemoeid gelaten, hoewel ze meestal slecht worden onderhouden. Ook in 1916 stonden duizenden Ieren aan het westelijk front en verlogangers in Brits uniform waren een vast element in het straatbeeld (afb. 1).

De publieke opinie in Groot-Britannië keerde zich dan ook vrijwel unaniem tegen de opstandelingen als landverraders, die het strijdende land in de rug aanvielen en in Ierland waren de meningen sterk verdeeld: hoewel opstanden tegen de Britten min of meer een Ierse traditie vormden (afb. 2), hadden veel Ieren moeite met de thans ontstane situatie. De Paasopstand liep op niets uit. De opstandelingen in Dublin traden niet doortastend op, de opstand vond in de rest van Ierland weinig navolging, hoewel op sommige plaatsen, vooral in het wilde westen, eenheden werden geformeerd en openlijk optraden (afb. 3), en de overmacht van het Britse leger was te groot. In Dublin moesten de vrijheidsstrijders reeds op 30 april capituleren en de elders geformeerde eenheden gingen weer ondergronds. Toch had de opstand op langere termijn een groot effect, dat werd veroorzaakt door de overdreven Britse reactie. Negentig rebellen werden door snel geïnstalleerde krijgsmannen na een kort proces ter dood veroordeeld en van hen werden er vijftien geëxecuteerd door een vuurpeloton in de gevangenis van Kilmainham tussen 3 en 12 mei 1916, onder anderen de gebroeders Patrick en Willie Pearse, Tom Clarke, Thomas MacDonagh en James Connolly. De laatstgenoemde was zo zwaar gewond tijdens de gevechten, dat hij zittend op een stoel moest worden terechtgesteld. Eamon de Valera, de latere president, kwam niet voor het vuurpeloton omdat hij de Amerikaanse nationaliteit had; hij was in de Verenigde Staten geboren als zoon van een Spaanse vader en een Ierse moeder. De overige doodvonnissen werden omgezet in langdurige gevangenisstraffen; meer dan duizend Ieren werden, verdacht van republikeinse activiteiten in Engeland geïntereerd en heel Ierland werd in staat van oorlog verklaard. Sir Roger Casement, die contacten had gehad met de Duitse regering, werd wegens hoogverraad veroordeeld en op 3 augustus 1916 te Londen opgehangen. De namen van de Ieren die in 1916 hun leven gaven voor het vaderland, hetzij in gevechten tegen de Britse tegenstander, hetzij later voor het vuurpeloton of door de hand van de beul, leven voort in allerlei straatnamen en worden gememoreerd door allerlei monumenten. Al deze maatregelen, hoezeer wellicht ook juridisch en militair gezien te verdedigen, stonden in schrijnende tegenstelling tot de lankmoedigheid van de Britse regering tegenover een eerdere, tegengesteld gericht ondergrondse beweging in het noorden, alwaar in 1912 de Ulster Volunteers waren opgericht ter ondersteuning van de verklaring der Unionisten (voorstanders van de handhaving van de band met het Verenigd Koninkrijk), dat zij een eventuele Home Rule Bill met alle middelen zouden weerstreven. Deze wet was namelijk door het Lagerhuis gekomen en kon, tengevolge van de eerder aangenomen Parliament Act, niet meer definitief door het Hogerhuis worden tegengehouden. 80.000 Ulster Volunteers werden illegaal bewapend en traden op sommige plaatsen openlijk in militair verband op en er werd zelfs een schaduwregering samengesteld, die in geval van burgeroorlog het gezag zou overnemen. De Britse regering nam slechts halfhartige maatregelen en een militair optreden tegen de Ulster Volunteers werd onmogelijk gemaakt door een dreigement van de officieren van in Ierland gelegerde eenheden met massale ontslagname. De reactie hierop van de Nationalisten en Republikeinen, namelijk de reeds genoemde oprichting van de Nationalist Volunteers, werd dan ook voor een deel ingegeven door de angst voor een regeringsvacuüm. Deze Volunteers waren de militaire tak van de Irish Republican Brotherhood, een in 1858 opgerichte beweging, die vertegenwoordigers had in alle Ierse steden, dorpen en gehuchten, gefiltreerd was in de politie, de Royal Irish Constabulary, en sympathisanten telde onder de Ieren die in de Britse strijdkrachten dienden.

Monument op de hoek van South Mall en Grand Parade te Cork ter nagedachtenis aan de opstandelingen van 1798, 1803, 1848 en 1867. Het opschrift, alleen in het Engels luidt: Erected through the efforts of the Cork Young Ireland Society to perpetuate the memory of the gallant men of 1798, 1803, 48 en 67 who fought and died in the wars of Ireland to recover her sovereign independence and to inspire the youth of our country to follow in their patriotic footsteps and imitate their heroic example. 'And righteous men will make our land an nation again'. Dit monument en het andere bevinden zich op nog geen honderd meter afstand van elkaar en illustreren beter dan wat ook de tragische verscheurdheid van de Ierse geschiedenis.

Monument aan de South Mall te Cork ter gedachtenis aan de militairen uit Cork die sneuvelden in de beide Wereldoorlogen. Het opschrift, alleen in het Engels, luidt: Erected by public subscription under the auspices of the Cork Independent Ex-service Men's Club, in memory of their comrades who fell in the Great War, fighting for the freedom of small nations. 1914 - 1918. 1939-1945. 'Greater deed hath no man done'.

Gedenksteentje in de muur van het Market House te Macroom ter nagedachtenis aan de gebeurtenissen in 1916.

De tekst is in het Iers en het Engels; de Engelse tekst luidt: In memory of the Irish Volunteers who parades under orders in this area on Easter Sunday 1916.

Ruïne van Ardtully Castle nabij Kilgarvan, een neo-gotisch landhuis van de familie Orpen, renmeesters van Lord Landsdowne. Het werd door de I. R. A. in brand gestoken in 1921.

De beweging werd in belangrijke mate geldelijk gesteund door Amerikanen van Ierse afkomst. De reactie van de Ieren op de voltrekking van de doodvonnissen was zoals door velen, onder wie de bekende auteur G.B. Shaw, was voorspeld: de publieke opinie keerde zich algemeen tegen de Britten en het verzet werd langzamerhand een nationale aangelegenheid. Dit werd nog versneld door de maatregelen van de opperbevelhebber in Ierland, Sir John Maxwell, bijgenaamd Bloody Maxwell, die het karakter hadden van niets ontziende vervolging van nationalistisch of republikeins denkende of handelende personen en door de voorgenomen invoering van de algemene dienstplicht - deze was in 1915 ingevoerd in Engeland, Schotland en Wales, echter niet in Ierland - waarop met nationale verontwaardiging afwijzend werd gereageerd, terwijl het tot dan toe vrij talrijke maandelijkse contingent vrijwilligers voor het Britse leger sterk terugliep.

Toen dan ook na het einde van de oorlog verkiezingen voor het Britse parlement werden gehouden in december 1918 behaalde de republikeinse partij, de Sinn Féin (letterlijk vertaald: 'wij alleen') in Ierland een overweldigende meerderheid. De als zodanig verkozen volksvertegenwoordigers besloten, voor zover zij niet in de gevangenis zaten of in een interneringskamp, een nationaal Iers parlement te vormen (Dáil Eireann) in Dublin. Zij vergaderden voor de eerste maal op 22 januari 1919, ratificeerden de proclamatie ter uitroeping van de Ierse republiek in 1916 en eisten het de jure gezag over geheel Ierland op. De Britse regering kon dit natuurlijk niet accepteren en er werd actie ondernomen. Al spoedig braken de eerste gevechten uit tussen de Crown Forces (R. I. C. en eenheden van het Britse leger) en de Volunteers. De laatstgenoemden, spoedig meer algemeen bekend onder de naam Irish Republican Army (IRA), pleegden overvallen op Britse militaire en politieke eenheden en de Crown Forces antwoordden daarop met keiharde en dikwijls weinig zinvolle repressailles. Zo werd er bijvoorbeeld op zondag 21 november 1920, Bloody Sunday, door de I. R. A. een actie ondernomen tegen de in Dublin verblijvende leden van de Britse geheime dienst: veertien werden er vrijwel tegelijkertijd op verschillende adressen doodgeschoten.

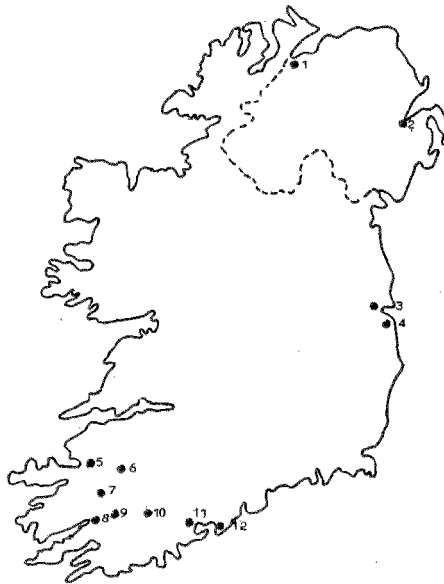
Als weerwraak reden er diezelfde dag groepen militairen naar Croke Park, waar een voetbalwedstrijd werd gespeeld en openden het vuur op de toeschouwers, waarbij vijftien doden vielen, waaronder een vrouw en een kind.

De R. I. C., voor het overgrote deel bestaande uit Ieren, kwam in een moeilijke positie te verkeren en veel leden namen ontslag uit protest tegen de Britse maatregelen en hier en daar kwam het tot openlijke rebellie. De Britse regering begon daarop de R. I. C. te versterken met nieuwe, in Engeland gerecrueteerde agenten (vanaf maart 1920) en tijdelijk aangenomen hulpagenten (vanaf augustus 1920). De nieuwe agenten werden in zulke grote hoeveelheden aangenomen, dat er onvoldoende (zwarte) politiekleding aanwezig was, zodat de uniformen werden gecombineerd met militaire (khaki) kledingstukken. Naar deze twee kleuren kregen de nieuwe agenten de bijnaam Black and Tans, wat feitelijk de naam is van een hondenras, een soort terriërs met zwarte plekken. De hulpagenten, Auxiliaries, werden gerecrueteerd uit ontslagen officieren van de strijdkrachten; zij ontvingen kleding, kost en legering en een soldij van een pond sterling per dag. Ook zij werden wel als Black and Tans aangeduid. Beide soorten politie traden met niets ontziende hardheid op en het aantal misdaden dat hun wordt toegeschreven is enorm: de gevangenen werden 'op de vlucht' doodgeschoten, huizen geplunderd, hele dorpen platgebrand en onschuldige passanten opzettelijk overreden door overvalwagens.

(Tekst bij kaart Ierland)

Kaart van Ierland met de ligging van de plaatsen, genoemd in beide delen van de bijdrage van L. Verhoeff.

Engelse benaming	Ierse benaming
1. Derry (Londonderry)	Doire
2. Belfast	Béal Feirste
3. Dublin	Baile Atha Cliath
4. Dun Laoghaire (Kingstown)	Dún Laoire
5. Tralee	Tra Lí
6. Castleisland	Oileán Chiarraf
7. Killamey	Cill Aime
8. Kenmare	Neidín
9. Kilgarvan	Cill Gharbháin
10. Macroom	Má Chromtha
11. Cork	Corcaigh
12. Cobh	Cóbh

De terreur culmineerde als het ware in twee gebeurtenissen die in de Ierse herinnering staan gegrift. Een oude dorpspriester werd op klaarlichte dag op de openbare weg door Auxiliaries gemarteld en vermoord. De autoriteiten volstonden met de verklaring dat de bevelvoerende officier krankzinnig was en hun enige actie was, dat ze hem van zijn commando onthieven. En op 11 december 1920 werd een groot deel van de stad Cork platgebrand door de Auxiliaries; in de officiële regeringsverklaring werd zulks aan een ongeluk geweten, een explicatie die zelfs in de Britse pers belachelijk werd gemaakt.

De I. R. A. ging door met het plegen van overvallen en het leggen van hinderlagen. Vooral in het spaarzaam bevolkte westelijk deel van Ierland zijn er tal van dergelijke gevechten geweest. Als aanvullende maatregelen werden politiekamers systematisch in brand gestoken en werden talrijke buitenplaatsen en kastelen van grootgrondbezitters als repressaille voor het in brand steken van Ierse huizen in de as gelegd. In dit verband was het te doen gebruikelijk de bewoners een paar minuten de tijd te geven om een goed heenkomen te zoeken, vervolgens de gordijnen met benzine te overgieten en in brand te steken. Veel karkassen van dergelijke gebouwen spreken nog een duidelijk taal (afb. 4).

DE GORDEL IS NOG STEEDS VAN SMARAGD (II en slot).

door M. van der Giessen.

Inleiding:

Na zijn eerste indrukken in West- en Midden-Java, kwam de oud-huzaar Van der Giessen in Oost-Java, waar hij circa een half jaar het zwaarste deel van zijn diensttijd in de tropen had meegemaakt. De guerrilla was op zijn hoogtepunt en het ging hard tegen hard.

Vooral de bruggen - de zwakke punten in ons systeem van gebiedsbeheersing vanwege een groot tekort aan troepen - moesten het toen ontgelden, terwijl op de lange, niet steeds te bewaken verbindingswegen geregeld trekbommen waren ingegraven. Onze eenheden verloren hier relatief veel doden.

Auteur Van der Giessen ziet alles weer een kwart eeuw later: niet van achter de stuurknuppels of de mitrailleur van zijn tank, maar als tourist in een blijde en opgewekte mooie omgeving. Maar wij kunnen ons voorstellen dat hij nog steeds met enige beklemming de kwade punten nadert. Alle jaren heeft hij er aan gedacht. Wij laten hem weer aan het woord voor zijn tweede, tevens laatste fragment:

C. A. H.

Een sprong naar Blora, 150 km ten oosten van Semarang. Geografisch niet voor de hand liggend, maar ik wil graag Blora, waar ik een half jaar gelegen heb, nog eens zien. Zonder mijnepikkers (militairen gespecialiseerd in het opzoeken van ingegraven mijnen en bommen) voor de wielen bereik ik Blora beduidend sneller dan destijds tijdens de Tweede Positionele Actie, namelijk in slechts zes uur in plaats van toen na dagen, na nachten langzaam terreinwinnend. Ik ervaar het als een belevenis de gehele route nog eens af te rijden. Het sterkst word ik aan de actie herinnerd bij de brug over de kali (rivier) bij Koedoes. Nog staan de pijlers in het water van de noodbrug die onze genie in die dagen onder moeilijke omstandigheden naast de vernielde brug over de kali sloeg. Zelfs de wegomleiding, die naar de noodbrug voerde, tekent zich af. Tijdens de tocht spreken de bruggen mij het meest tot m'n verbeelding,

Wellicht doordat we tijdens onze patrouilles meer dan gewone belangstelling voor bruggen hadden, in het bijzonder voor de onderkant van de bruggen, op de mogelijke aanwezigheid van mijnen. Het doet vreemd aan zomaar over die bruggen te rijden, bij Soelang, bij Mantigan (dorpjes noord van Blora) waar een vijftienhonderd weight (een 3/4 tonds vrachtauto van weleer) met fatale gevolgen voor de inzittenden omgekeerd op de bodem van de kali terecht kwam, doordat de brug werd opgeblazen, en vooral de beruchte 'derde brug' gerekend vanaf Blora, waar vroeger eindeloos om geknokt is. Een boegschutter van ons peloton had het niet meer, als wij elke dag opnieuw de weg moesten vrijmaken tot aan deze brug. Om 'gezondheidsredenen' trachtte hij aan de dagelijkse patrouilleritten te ontkomen, maar de dokter gaf hem zenuwstillende pilletjes. 'Bij de eerste brug neem je 1 pilletje, bij de tweede brug 2 pilletjes en bij de derde brug het hele doosje!', was zijn advies. Ongelofelijk, om nu 'zomaar' op die brug te staan! Na zes uur rijden met een gehuurde combi zet de chauffeur me af bij een logement in Blora. Met ons peloton hebben we hier een half jaar gelegen en we hebben het gevoel dat Blora nog steeds een beetje van 'ons' is. Met een air akof ik ereburger van Blora ben loop ik het Aloon -plein nog eens rond. Ik constateer dat de bevolking ons vroegere onderkomen, een schooltje, afgebroken heeft en er een spierwit gebouw heeft neergezet. Ik zie zelfs een bioscoop, waar ik heel geen weet van heb, aan de rand van de Aloon 2, met luidspreekers aan de gevel, zodat je ook buiten van het geluid van de film meegenieten kan. Maar voor het overige is Blora onveranderd en ook hier weer is de bevolking allerhartelijkst. Leuke contacten met jongeren, die graag hun Engels spuien en in het logement 's avonds lange babbels over alles en nog wat. Over de erosie die zulke ernstige vormen aanneemt in Java, over belastingen en sociale voorzieningen in Nederland: dat je belasting moet betalen als je een hond hebt, en, als je geen werk hebt je toch geld krijgt. Ik zie aan de bruine ogen dat ze mij maar half geloven. Na een verblijf van een paar dagen moet ik tenslotte afscheid van Blora nemen. Om zuinigheidsredenen ga ik met openbaar vervoer, een krakkemikkige bus, waarvan de motorkap met een touw wordt vastgehouden. De bus naar Semarang blijkt al vol als ik instap en het eerste half uur sta ik in geforceerde houding in het gangpad. Het dak van de bus is net te laag om recht te kunnen staan. Met doorgezakte knieën en kromme rug om niet bij elke kuil in de weg flink mijn hoofd te stoten, komen we in Rembang aan, waar gelukkig wat plaats in de bus vrij komt. In de nauwe zitplaats kan ik echter mijn knieën beslist niet kwijt en bij Demak verkies ik maar weer in het gangpad te staan. Uiteindelijk in Semarang aangekomen zie ik een tamelijk confortabele expressbus gereed staan met bestemming Djokja en daar ik toch op de zuinigheidstoer ben besluit ik een overmaching in Semarang dan maar te laten schieten en meteen door te rijden naar Djokja. In de late avonden zie ik vanuit de bus nog een glimp van de Merbaboe en de Merapi (vulkanen noord van Djokja) en zonder vaart te minderen stuift de 'bis-express' (sneldienst-luxe bus) na de snel invallende duisternis richting Djokja. De chauffeur rijdt gas op de plank en schakelt bergafwaarts niet terug. . . . . Ik verdenk de chauffeur ervan, dat hij een maximum aan ritten per dag tracht te maken, wat misschien een extraatje oplevert en de haast verklaart. De rit duurt drie uur, waarbij de chauffeur amper de claxon loslaat. Toch bereiken we na een schijnbare eeuwigheid Djokja op vier wielen, waar ik uitgeteld van de lange reis uit de bus stap.

Djokja, oftewel Djokjakarta, dan wel volgens de Indonesische schrijfwijze Yogyakarta. Aan de nieuwe schrijfwijze kan ik maar met moeite wennen. De j is y, raja / saya, de oe is u, baboe/babu, de tj is c, Tjilatjap/Cilacap. Maar omgekeerd wordt Coca Cola niet uitgesproken als Tjotja Tjola!

De stad ken ik niet en ik kan dus geen parallel trekken, maar ik vind de stad onaantrekkelijk. Ik begrijp eigenlijk niet, waarom Djokja een toeristische 'must' is. Op 'n best zou het de kraton moeten zijn, maar die straalt net als de stad een goedgelees vergane glorie uit. Onderhoud wordt in de stad niet gepleegd; wat vroeger fris wit geweest moet zijn, is grijs. De kapitale villa's geven de indruk, dat zij sinds de soevereiniteitsoverdracht geen vertje meer gehad hebben. Een nieuw gebouw valt gewoon op, omdat het contrast met de direkte omgeving zo groot is. De kraton is leeg en vergeteld; het is niet bestemd om daar nog foto's van te maken. Toch sla ik een gat in mijn portemonnee. In de boekwinkels hangen de prachtigste kledingstukken, die, naar Nederlandse begrippen, voor een prikje te koop zijn. Batik jurken, -pyama's, -overhemden. Ook semi-klare jurken, die wel naar een bepaalde maat gemaakt zijn, maar waarvan de onderkant en de mouwen nog niet zijn afgewerkt, zodat ze door de draagster naar eigen smaak kunnen worden ingekort.

Het kost me geen moeite afscheid van Djokja te nemen. Wel spijt het me de deur achter mij te moeten dicht trekken van het pension, waar ik door een sympathieke Indonesische familie tot en met verwend ben. In de betjak (bakfiets-taxi), die me naar de bus brengt, denk ik nog even terug aan hun wondermooie typisch Indonesische huis, prachtig gemeubeld, met voor de verschillende kamers aangelegde kleine vijfverpartijen, waar boven de plafonds ter plekke zijn open gelaten. Terwijl de familie rustig naar de TV keek, nog niet in kleur in Indonesië hoorde het soms van de regen in de huiskamer op de vijfverpartij en van het hele gezelschap scheen ik de enige, die zich bewust was dat het achter ons 'inregende'.

De pensionhouder heeft me een onmogelijke grote kof met vruchten meegegeven voor onderweg; manga's, djerooks, papaja's. Ik weet niet goed wat ik daar mee aan moet en bij het zien van de propvolle bus, die op het punt staat te vertrekken, gooi ik op het laatste moment de omvangrijke mand naar de betjakrijder, die me onthutst aankijkt. Ik zie nog zijn verbijsterde blik als de bus zich in beweging zet en dan zet ik me schrap voor de zes uur durende reis naar Poerwokerto, in Midden-Java, waar het eskadron indertijd ook in de aanvang lang gelegerd was.

Naarmate de bus vordert groeit mijn spijt dat ik niet in een taxi of in een combi-taxi, die onderweg passagiers oppikt en weer afzet, gestapt ben, zo prachtig is de omgeving. We rijden door het Dieng plateau, nog steeds een van de mooiste gebieden van Midden-Java.

De weg slingert tussen de prachtige vulkanen, de Soembing en de Sindora (west van Ambarawa), die met hun meer dan 3000 meter hoogte neerkijken op de theeplantages.

Het beeld doet me denken aan oude schoolplaten met Indonesische tafereelen erop.

De plukters, de plantages, met als vaste achtergrond een hoge vulkaan. In een dorpje, ingeklemd tussen de Soembing en de Sindoro, stopt de bus voor een rustpauze. Ik maak geen gebruik van het moderne restaurant, dat het kennelijk moet hebben van de pendeldiensten van de diverse bussen en besteed het lunchuur aan het maken van - achteraf bekeken - prachtige dia's. Met lege maag maar met een volle filmrol stap ik in de bus voor het laatste traject. We rijden onmiskenbaar naar Poerwokerto, want de vulkaan Slamet tekent zich aan de horizon steeds scherper af.

De Slamet, het symbool van Indonesië, zeker voor degenen die in Poerwokerto aan de zuidelijke voet van de vulkaan hun verblijf hebben gehad. Bij elke bocht probeer ik het silhouet van de vulkaan vast te houden om de verre herinnering aan de Slamet weer vers in het geheugen mee naar huis te nemen.

In Poerwokerto stap ik eerst naar de apotheek, want ik meen darmstoomissen te krijgen. Als ik in m'n beste Indonesisch om obat (medicijn) vraag, zegt de apotheker in zuiver nederlands: 'Oh, meneer heeft buikloop!' Ik had op mijn vingers kunnen natellen dat de grijze apotheker tenminste vijf jaar studie in Leiden 'er op had', maar mijn Indonesische benadering schiet in het goede keelgat en ik krijg de obat voor niets mee. In het Grand Hotel, dat die naam helemaal niet verdient, blijf ik een paar dagen om de omgeving nog eens uit te kammen. Ik kan alleen niet ons vroegere kampement terugvinden en de paar onduidelijke foto's van vroeger, die ik bij me heb, helpen me niet veel verder. Te biecht bij de apotheker, die ongetwijfeld wel alles van vroeger zal weten, maar ofschoon we samen in een betjak alle T. N. I.-kampen afstropen, lost de puzzel zich niet op. Later, in Holland, zal ik bij het lezen van het boek van onze commandant 'Binnen 20 minuten gereed' erachter komen dat we in een voormalige kweekschool voor onderwijzeressen gelegerd zijn geweest. Als compensatie voor onze vergeefse 'panouilletochten' tracteert de apotheker zichzelf en mij op een overdadige Indische rijsttafel, geheel in stijl.

De volgende morgen stap ik erg vroeg in een combitaxi, te vergelijken met een minibus, die me voor een super laag tarief van slechts 3 gulden naar Bandoeng brengt. Voor dit tarief moet je wel wat genief opofferen. Tani's (boeren) en pasarvrouwen stappen onderweg in en uit en al kan er geen hond meer in de taxi, de chauffeur verkoopt nooit 'nee'. Maar het deert niet; ik heb een plaats bij het raam veroverd en geniet van de prachtige Preanger. Sommige steden die we onderweg passeren ken ik van naam, Tjiamis, Tasikmalaja, de vulkaan de Goentoerpal west daarvan. Veel kilometers maken we overigens niet, want de bus stopt bij elke palm. Bovendien is het een hele klim naar Bandoeng. Ik vraag me af hoe hoog Bandoeng ligt. Eenmaal en eindelijk in Bandoeng vraagt de chauffeur bij welk hotel hij me moet afzetten; ik heb geen idee. De chauffeur neemt het zekere voor het onzekere en zet me voor Savoy Homann af. Ik houd mijn hart en mijn hand op mijn portemonnaie vast bij het zien van de indrukwekkende entree. Maar de prijs valt mee; voor f 25,-- heb ik een eenvoudig gelegen maar prachtig gemeubileerde kamer annex slaapkamer en badkamer. Vlug gedouchd en vlug naar de eetzaal, want een lunch is er vandaag bij ingeschoten. Bedienden in prachtige kledij gestoken schieten haastig toe. Alles wat heerlijk is laat ik aanrukken. Ik voel me als een koloniaal. Ik zou zo voor zeven jaar bij willen tekenen.

Ik weet het, de Tankoebanprahoe, de vulkaan 15 km noord van Bandoeng, is een 'must'. Ik ga er heen, ben onder de indruk van de monsterlijke kraters, poedel door de warmwaterbronnen, koop overrijpe manga's in Lembang, een dorpje op de helling van die vulkaan, maar de stad Bandoeng trekt me toch het meest. Ik weet niet waarom. Is het de verademing na het toch wel armoedige Djokja? De stad heeft prachtige airconditioned winkels in het centrum, waar ik mijn laatste inkopen doe. Het is heerlijk koel overdag, op 700 m. hoogte. 's Avonds is er altijd wel iets te doen, een wajang orang voorstelling (waarbij de mens als wajang optreedt), of een opvoering in de sfeervolle lounge van het hotel van prachtige Javaanse

dansen, begeleid door een gamelan-orkest. In deze mystieke sfeer beleef je iets van de 'mysterious call of the East'.

Aan alles komt een eind, ook aan mijn verblijf in Bandoeng. De receptie van het hotel regelt een treinticket naar Bogor, het vroegere Buitenzorg. Machtig, de treinreis naar het lager gelegen Bogor. De trein kronkelt door het bergterrein, passeert ravijnen en doorsnijdt prachtig aangelegde sawah's. Waarde trein stopt bieden inlandse vrouwen vruchten aan en verdringen zich kleine bruine rakkers langs de ramen met zakjes pinda's. Soms wil wel eens iets tussen perron en trein vallen, koopwaar of geld. De stationschef overtuigt zich, voordat hij het sein tot vertrek geeft, dat niemand zich onder de trein bevindt, op zoek naar een tussen de rails gevallen geldstuk en geeft dan het definitieve sein tot vertrek. Geen wonder dat de trein tenslotte nogal te laat aankomt, maar wat geeft dat in een land waar de klok stil staat.

In Bogor breng ik de laatste nacht in de gordel van smaragd door. In een leuk drive-in motel tief ik in het restaurant een uitgebreid gamelan-instrumentarium aan. Als 's avonds het restaurant volstroomt, zie ik dat de gamelanspelers inmiddels ook gearriveerd zijn en ik ga terug naar mijn kamer om mijn flitsapparaat te halen. Het orkest speelt non-stop tot 11 uur en ik krijg volop de gelegenheid, na eerst 'minta permissie' (mag ik?) gevraagd te hebben, foto's te maken. Een van de gamelanspelers biedt zelfs aan mij te vereeuwigen temidden van het orkest. Ik speel quasi mee en na de opname blijf ik tot sluitingstijd in de orkestbak hangen om de onnavolgbare muziek volop mee te beleven.

De volgende dag pak ik voor het laatst mijn koffer, die bijna niet meer dicht kan; de batik puilt er uit. Ik probeer mijn vertrek zo lang mogelijk uit te stellen, maar ik zie al een taxi die voor mij moet zijn en die me komt arresteren. Ik benijd de Salak en de Gedeh, de twee reuzenvulkanen die Bogor beheersen, die wel mogen blijven. Langzaam rijden we naar Jakarta en naarmate we de stad naderen wordt het drukker. In het voorbijgaan zie ik, met gemengde gevoelens, de eerste verwijsborden naar Halim Airport. Met veel claxonnisbaar wumt de chauffeur zich tenslotte een weg tussen de rijen taxi's op de luchthaven en zet me voor de stoep van de vertrekhal.

Een laatste fooi; de chauffeur roept me nog na 'slamat djalan toean'. (goede reis meneer), maar met mijn armen vol met bagage kan ik nog slechts een grijns in zijn richting werpen. Te voet nog de laatste meters op Indonesische grond en dan stap ik in het wachtende vliegtuig. Met een zucht van voldoening maak ik de riemen vast. Ik heb elk uur van mijn vakantie genoten, elke minuut!

BESCHOUWINGEN OVER HET FORT TE SANANA

door A. F. Lancker.

Gezien tegen de achtergrond van de hoeveelheden historisch materiaal is er nog betrekkelijk weinig geschreven over onze buitenlandse versterkingen. De redenen kunnen velerlei zijn: weinig interesse, schijnbare onbelangrijkheid, verspreide documentatie etc.

Toch zijn er, gelukkig voor het nageslacht, altijd wel enige geïnteresseerden geweest die zoveel belangstelling hadden gekregen voor een fortruïne. dat zij op eigen houtje hebben geprobeerd er meer van te weten te komen.

Zo was er te Sanana een posthouder van de Soela-eilanden die in 1889 een onderzoek heeft ingesteld naar het oude fort in zijn standplaats. Zijn bevindingen heeft hij vastgelegd in een handschrift dat bewaard is gebleven en zich thans bevindt bij het Koninklijk Instituut voor Taal-Land- en Volkenkunde te Leiden.

De tekst is met de hand geschreven en juist daardoor was het voor mij niet altijd mogelijk een naam van een plaats of persoon te ontcijferen. Ook zijn handtekening was onleesbaar. Ik heb het verslag van onze onbekende posthouder uitgetypt; hier volgt het in extenso:

'De geschiedenis van het fort te Senana/Soela eilanden

Volgens verklaringen van enkele bejaarde hoofden en ouden van dagen, die door mij onder-
vraagd zijn geworden naar de geschiedenis van het fort te Senana, gelegen ten N. O. van het
eiland Soela Bessi, één der eilanden van de Soela archipel, werd mij door bijna allen het
ondervolgende medegedeeld:

Volgens overleveringen en verhalen van hunne voor-ouders moest nu ettelijke jaren geleden
een oorlogsvaartuig alhier te Soelabessi zijn gearriveerd, toebehorende aan de toenmalige
O. I. Compagnie.

Er bevond zich op dien bodem een zekeren heer Victor Moll genaamd, n. a. w. een officier
van bovengenoemde compagnie, die niet alleen bouwmaterialen, als Javaansche roode
steenen, ijzerwerken en oorlogsmaterialen als kanonnen, kogels en buskruid met bovenbe-
doelde oorlogsvaartuig had medegenomen, maar er bevonden zich aan boord ook nog 120
Javaansche soldaten, met het doel om op het eiland Soelabessi eene geschikte plaats te
zoeken, teneinde er een fort te bouwen.

Victor Moll liet al de Soelasche hoofden aan boord komen en vroeg hen om hem behulpzaam
te zijn om naar een geschikte plaats te zoeken, teneinde een fort te bouwen.

Eerst gingen zij daarop (Moll en de hoofden) . . . . naar Male boeva (?) ten N. N. W. van
Soelabessi, daar werd de baai bevonden eene goede ankerplaats te zijn voor schepen en vaar-
tuigen, maar het terrein dat opgenomen werd was niet geschikt, daar het bleek moerasgrond
te zijn. Daarop gingen zij naar . . . a. laoet. Het terrein voor de te bouwen versterking was
goed, maar er bevond zich geen veilige ankerplaats, zodat het plan om daar te bouwen ook
weder werd verworpen.

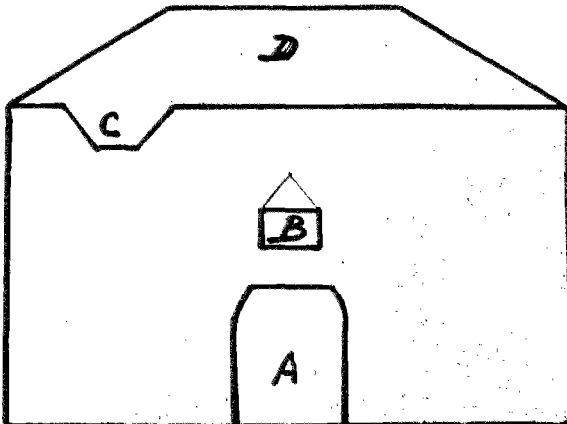
Hierop werd door één der vergezellende hoofden Senana aangewezen, waar het terrein be-
vonden werd geschikt te zijn voor het bouwen van een fort en de baai van dien naam een
zeer geschikte en veilige ligplaats aanbood voor schepen en vaartuigen.

Nadat Senana als de plaats aangewezen werd, waar het fort gebouwd zoude worden, werden
al de oorlogs- en bouwmaterialen gelost en de 120 inl. soldaten ontscheept en werd er verder
nogmaals een conferentie gehouden met de toenmalige Soelasche hoofden w. i. besloten
werd het ondervolgende: De Negorijen of districten Mangolé, Wartina, Car, Tjapaloeloe,
Kahaoe (?) en Mifola moesten kalk branden en zand halen, alsmede ijzerhouten balken leveren,
terwijl de andere negorijen zijnde Fagoedoe (?), Flahoe, Fatje, Ipa, Bega en Pohea rivier-
stenen moesten leveren.

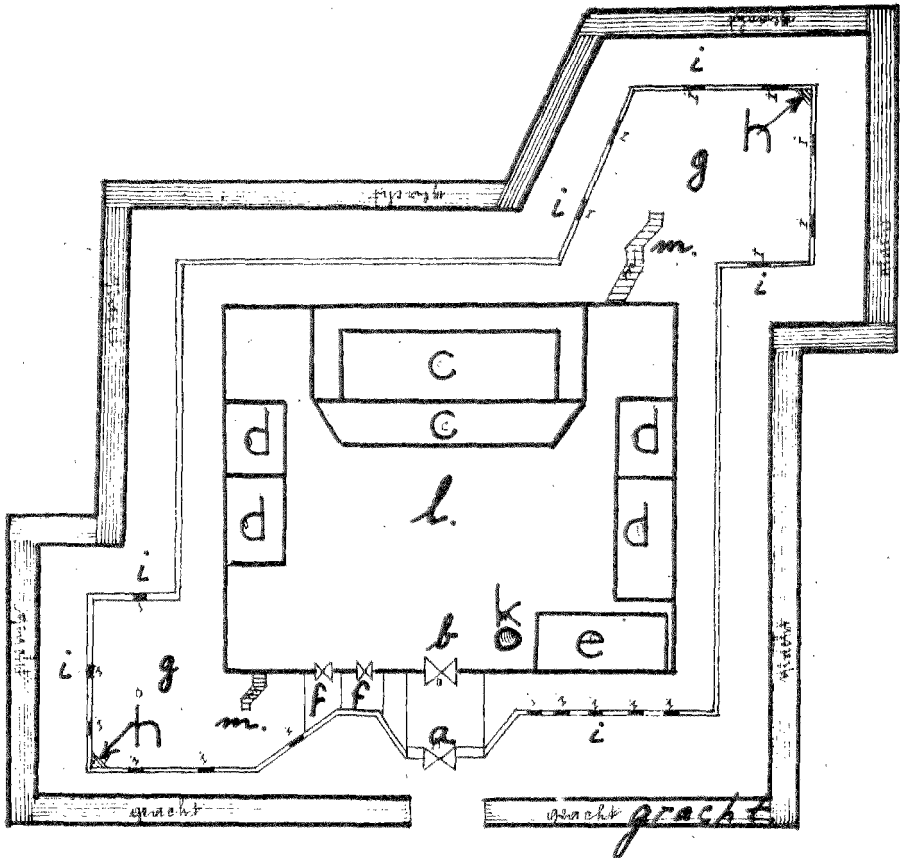
Dit bovenstaande is zeer geloofwaardig en aanneembaar wanneer men de bouwde van het
fort nagaat, die op de oude hollandsche wijze gebouwd, dezelfde bouwde heeft als het fort
Oranje te Temate.

De ringmuren der bastions en het fort zijn opgetrokken van rivierstenen, terwijl daarentegen die van de gebouwen in het fort zelve als de commandantswoning, de kazemes, en vivresmagazijnen gebouwd zijn van roode Javaansche steenen en de vloer der commandantswoning en de plaats (vierkante pleintje binnen het fort) . . . bevloerd zijn met die zelfde soort steenen, die hier niet gemaakt kunnen worden, maar zekerlijk van Java moeten zijn aangevoerd. Verder bevinden zich 2 kanonnen of bronzen stukjes geschut van 8 duim gladloop, waarvan één tot nog toe zich in het fort bevindt en één het bezit is van de Sengadjie (?) van Flahoe, waarop het merk staat van de toenmalige O. I. Compagnie met het jaartal 1757 en andere ijzeren stukken zonder merk of jaartal. Ook worden er in het fort aangetroffen verscheidene ijzeren kogels. Uit het laatstvermelde mag aangenomen worden dat het fort gebouwd is geworden in de 2e helft der 18e eeuw, maar is het moeilijk na te gaan in welk jaar. Verder is de ringmuur van het fort door één der Temataansche hoofden verhoogd geworden, daar dit hoofd bevreesd was voor de aanvallen van Tobelloreesche zeeroovers.

Senana 15 juli 1889
de Posthouder der Soelaeilanden'
(handtekening onleesbaar).

- A Poort
- B Gehouwen steen waarin in arabische letters welke niet te ontcijferen is (sic) de naam gegraveerd is van de oprichter
- C Schietgat
- D Dak

Plattegrond van het fort te SEANA afdeling Soelaeilanden
Residentie Temate.

- a. Hoofdpoort   b. Poort
- c. Kommandantswoning, thans bewoond door den Selahakan
- d. Vroegere kazemes, thans bergplaats en gevangenissen
- e. Vroeger vivresmagazijn, thans bergplaats voor de hasil van de sultan
- f. Kruitmagazijnen   g. Bastions
- h. Schilderhuizen   i. Schietgaten
- k. Waterput   l. Binnenplein
- m. Trappen welke naar de bastions leiden .

Na lezing en herlezing bleven er toch een paar vragen hangen.

Wie was die legendarisch gebleken VOC-officier Victor Moll, wiens naam en de spelling ervan van generatie op generatie is blijven voorleven?

Het Bureau van Maritieme Historie van de Marinestaf heeft indertijd voor mij geprobeerd deze officier te traceren, doch ik moet aannemen met negatief resultaat.

Een andere vraag: was de posthouder er niet van op de hoogte dat het fort een naam had, althans zou kunnen hebben? In mijn eigen documentatie heb ik Xerox-copieën van twee oude foto's van het Fort De Verwachting te Sanana; deze foto's bevinden zich in een collectie eveneens bij het KITLV.

De vierdelige Encyclopedie van Nederlandsch Indië onder redactie van F. Snelleman, ('s-Gravenhage Leiden, 1906), noemt een andere naam:

'Ter hoofdplaats Sanana is een vervallen fort, dat vroeger 't Klaverblad heette en door een kleine militaire macht bezet was; thans wonen er de Salahakan en de Temataansche hoofden'.

Onder het trefwoord 'Klaverblad' vond ik in Van der Aa's Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden (facsimilé-uitgave van de Europese Bibliotheek te Zaltbommel) het volgende:

'Fort in Oost Indië in den Molukschen Archipel op het eiland Xoela-Besie tot de Xoela-eilanden behorende. Van dit fort kent men noch den Bouwmeester noch den tijd waarin het is aangelegd'.

Dat is dan wel om op te schieten! Maar het was weer het KITVL te Leiden dat mij kon helpen en wel door het beschikbaar stellen van het werk van V. I. van de Wall: 'Nederlandsche Oudheden in de Molukken' (Den Haag 1928).

En hieraan heb ik de volgende notities ontleend:

'Oorspronkelijk was er het Fort 't Claverblad; op zijn fundamenten is onder toezicht van Victor Moll, een officier van de Compagnie, het Fort De Verwachting opgetrokken. Na 1780 heette het Fort Alting. Het bestaat uit een vierkante ommuring voorzien van twee hoekbastions met ronde spietorens waaronder een kruithamer en cachot met tonggewelf'.

Voor de tweede keer die Victor Moll! Zou Van de Wall informatie hebben gekregen van onze posthouder? Vergelijkingen met de plattegrondtekening, de twee Xerox-copieën en de omschrijving laten veel overeenkomsten zien, doch ook enige verschillen.

Op één der Xerox-copieën zijn drie ronde werken te onderscheiden, waarvan één als spietoren is aan te merken.

Op de plattegrondtekening ontbreekt enig bolwerk dat rond is. Wij mogen dit onze posthouder niet euvel duiden maar we moeten ons realiseren dat vooral in zijn tijd elke gezagsdrager op een buitenpost, of hij nu jong controleur Binnenlands Bestuur was, of militair gezaghebber of posthouder, in feite een manusje van alles moest kunnen zijn zoals arts, officier van justitie, notaris, wegenbouwer, havenmeester, planter, belasting-inner etcetera.

Af en toe vertegenwoordigde hij ook het Gezag van Batavia!

Misschien is onze posthouder in dit geval ook eens opgetreden als architect en heeft hij in deze functie van het fort het 'bestaand' opgemeten en op tekening gezet en als historicus heeft hij de geschiedenis geschreven!

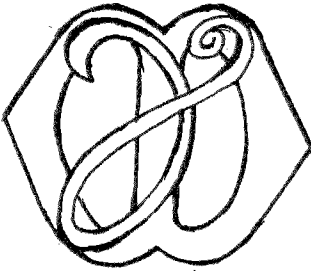
Wij kunnen hem alleen zeer erkentelijk zijn voor zijn bemoeiingen en de wens uitspreken dat er bij het KITVL meerdere handschriften van fort-onderzoekers zijn te vinden.

AFDELING MILITAIRE EMBLEMEN

door B. C. Cats.

Nieuw ingevoerd.

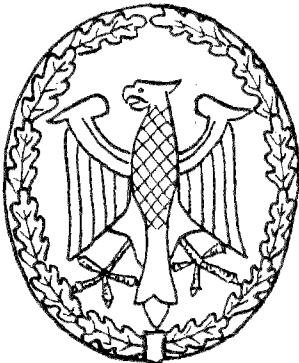
Per 1 november 1978 is ingesteld, het onderscheidingsteken voor de Militair Psychologische en Sociale Dienst van de Koninklijke Landmacht. Het bestaat uit de derde letter van het Griekse alfabet, de letter gamma, en is voor het dragen op de baret op de bekende gestyleerde W geplaatst. Deze baretgesp is van zilverkleurig metaal en wordt geplaatst op een ondergrond van rood fluweel. Voor de jas dagelijks tenue en het jak veldtenue is het zilverkleurige gamma-embleem geplaatst op de bekende vijfhoekige kraagspiegel, eveneens van rood fluweel.

De griekse letter gamma is het symbool voor de zogenaamde gamma-wetenschappen, zoals psychologie en sociologie. De ontwerper van het embleem is de heer F. J. M. Th. Smits, *esthetisch adviseur van het ministerie van Defensie.*

Het werk van de MPSD is het verzamelen, doorgeven en toepassen van gedragswetenschappelijke kennis binnen de Koninklijke Landmacht. Het dienstvak bestaat sinds 1 april 1973 (ingesteld bij K. B. van 27 maart 1973, nr. 54) en telt nu dertien officieren met universitaire opleiding, onder andere in de sociologie, psychologie, onderwijskunde en andrologie. Zes andere officieren zijn nog bezig met hun studie en zullen in de toekomst ook naar de MPSF gaan.

(Naar gegevens uit de Defensiekrant van 16 november 1978.)

Buitenlandse vaardigheidsemblemen

In afwijking van het hieromtrent gestelde in het voorschrift tenuen (VS 2-1593) heeft de bevelhebber der Landstrijdkrachten per *landmachtcirculaire van 6 juni 1978* bepaald dat enige buitenlandse vaardigheidsemblemen door Nederlandse militairen op de uniform mogen worden gedragen. Het betreft de volgende emblemen:

1. het Duitse Leistungsabzeichen im Truppendienst.

Komt voor in een bronzen, zilveren en gouden uitvoering.

Wordt voor de eerste maal (in bronzen uitvoering) in de Bundeswehr uitgereikt, indien na zes maanden diensttijd wordt voldaan aan een aantal eisen op gebied van schietvaardigheid, marsvaardigheid, sport (ongeveer overeenkomend met onze eisen voor Militaire Lichamelijke Vaardigheid), alsmede theoretische en praktische kennis op het gebied van de gewondenverzorging (zogenaamde zelfhulp en kameradenhulp).

Met name in de Duitse Bondsrepubliek geleverde Nederlandse militairen krijgen tijdens zogenaamde uitwisselingsprogramma's met militairen van de Bundeswehr, gelegenheid deze proeven af te leggen. Het hierna uit te reiken embleem aan degenen die de proeven met succes hebben volbracht en zodoende in het bezit komen van de hierbij behorende administratieve bescheiden, mag door alle categorieën militairen op de plooi van de linker borstzak worden gedragen.

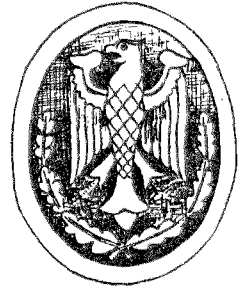
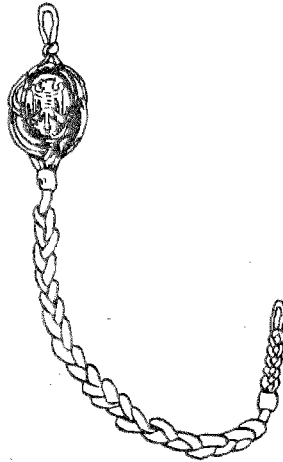
2. Het Duitse Schützenschnur.

Is een 45 cm. lang gevlochten matzilveren koord met aan de top een breed gedeelte waarop een metalen plaquette met adelaar. Wordt respectievelijk in bronzen, zilveren of goudkleurige uitvoering uitgereikt aan soldaten en onderofficieren die voldoen aan de eisen voor scherpschutter en gedragen aan de rechterschouder.

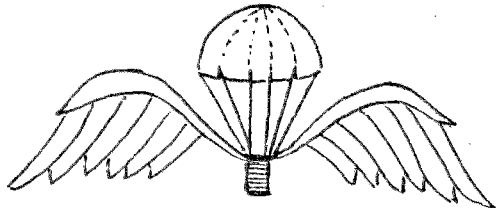
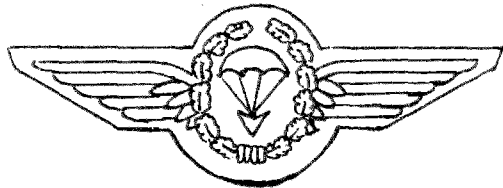
De onder het vorige en dit punt genoemde vaardigheidsemblemen mogen uitsluitend worden gedragen gedurende de tijd dat de drager dient bij de eenheid waartoe hij behoorde bij het behalen van het vaardigheidseembleem, in overige gevallen gedurende één jaar.

3. De Duitse en Belgische parawing

Mogen worden gedragen door alle categorieën militairen die met succes hebben deelgenomen aan de parachutistenopleiding bij het Duitse respectievelijk Belgische para-opleidingscentrum, doch alleen indien zij zijn geplaatst, casu quo registratief zijn ingedeeld bij het Kroops Commando-

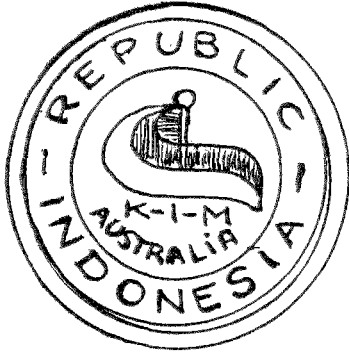

Plaquette.

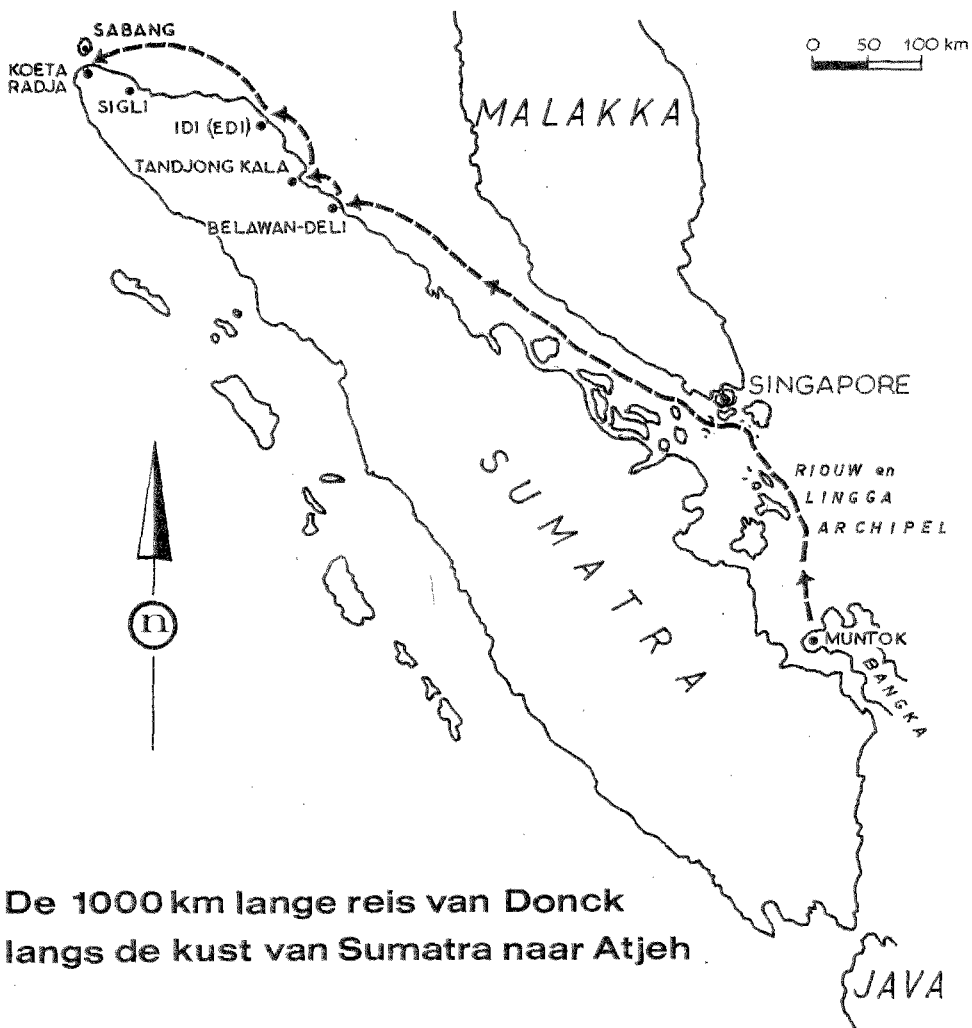
troepen, dus analoog aan het dragen van de groene baret. De Duitse of Belgische parawing wordt gedragen boven de rechterborstzak.

Onbekende emblemen

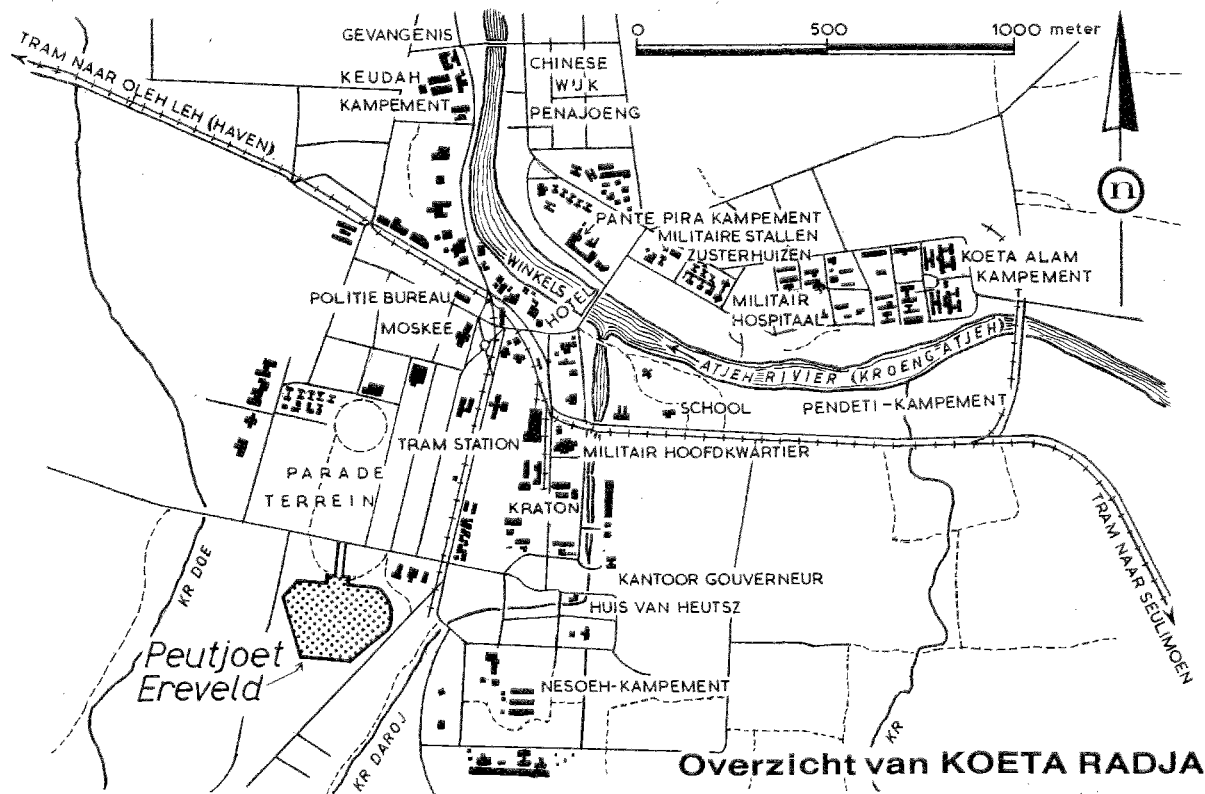
In het kader van meer activiteiten binnen onze afdeling, zoals besproken in de vergaderingen met de afdelingscorrespondenten, willen wij gaarne deze rubriek meer leven inblazen. Enerzijds kunt u daaraan meewerken door vragen in te zenden omtrent onbekende emblemen en hiermee samenhangende zaken, anderzijds door assistentie te verlenen bij het oplossen van deze vraagstukken. Hier komt dan zo'n vraagstuk:
Het hierbij afgebeelde embleem is getekend op twee maal de ware grootte. Het is in feite een draagspeld met een doorsnede van 25 mm., uitgevoerd in zilverkleurig metaal.
De tekst, alsmede de lijnen zijn in rood aangegeven; in het midden is de Indonesische vlag afgebeeld.

Vraag: Door wie werd deze speld gedragen, waar en wanneer en waarvoor staat hier de afkorting K.-I.-M? De speld is waarschijnlijk vervaardigd in Australië, is althans van een steviger kwaliteit dan de vele speldjes die in de periode 1945-1950 in Indonesië werden vervaardigd. Uw assistentie bij de oplossing van dit vraagstuk wordt op grote prijs gesteld.

De 1000 km lange reis van Donck langs de kust van Sumatra naar Atjeh.

OVERZICHT VAN KOETA RADJA

UIT HET DAGBOEK VAN LUITENANT DONCK (XII)

door C. A. Heshusius

Op weg naar Atjeh

Terwijl Donck doodmoe in zijn kooi ter ruste lag, ploegde het stoomschip 'Brouwer' van de K. P. M. vanuit Bangka door de duistere tropennacht noordwaarts, daarbij de evenaar overschrijdend naar het noordelijk halfrond, op weg naar het verste punt van Sumatra.

Sumatra, een reusachtig eiland. De reis zou toch zeker zo'n duizend kilometer lang zijn: over afstanden gesproken . . . . Want geheel in het noorden van Sumatra lag dat vermaarde land Atjeh, dat met zijn 'Onderhoorigheden' zeker anderhalf maal zo groot was als Nederland, zo'n kwart eeuw voordien nog geheel zelfstandig en met ruim een half miljoen zeer vrijheids-lievende en streng islamitische inwoners.

Atjeh is ons Nederlanders maar al te bekend door de Atjeh-oorlog die nu al meer dan een eeuw geleden begon. Nadat ons land sinds 1871 niet meer door verdragen met Engeland omtrent de onafhankelijkheid van Atjeh was gebonden, vielen onze troepen in 1873 dit land binnen nabij de hoofdstad Koeta Radja in een tweetal amfibische operaties die in onze geschiedenis genoemd worden de 'Eerste en de Tweede Atjeh-Expeditie'. De eerste expeditie mislukte, maar bij de tweede bleven de Nederlandse troepen in het noordelijk deel, genaamd Groot-Atjeh. Ook op enkele plekken daar buiten op de noord- en oostkust legden wij een klein garnizoen in een enkele enclave aan de zee.

En nu begon een schier eindeloze reeks van krijgsbedrijven welke zich in dit woeste bergachtige land ging afspelen en die zeker een veertigtal jaren, tot 1913, zou gaan duren.

Het is eigenlijk niet eens zo lang geleden, dat drama van Atjeh: de langste en grootste koloniale oorlog die ons land heeft gevoerd.

Uiteraard is het niet uitvoerbaar om in ons beperkte commentaar op het dagboek van luitenant Donck te proberen het Atjeh-tijdperk te gaan beschrijven: wel zullen wij hier en daar, als dat nodig is voor een goed begrip van de algemene en bijzondere oorlogstoestand, enige toelichtingen geven. Voor liefhebbers die twee moderne boeken over de Atjeh oorlog willen lezen kunnen wij aanraden: P. van 't Veer, *De Atjeh-oorlog* (Amsterdam 1969) en J. C. Witte, J. B. van Heutz, *Leven en legende*. (Bussum, 1976).

Maar nu terug naar luitenant Donck, die de volgende morgen vroeg weer aan dek was om niets te missen van de meerdaagse zeereis die nu tussen Sumatra en het schiereiland Malakka liep; het was zondag 4 november 1900:

'Een aardig gezicht zo tussen de eilandjes van de Lingga en Riouw Archipel door te stomen.

Daar komt Riouw in zicht; hier zal de dominee met vrouw en kroost aan land gaan.

Hij wordt de opvolger van ds. Van Griethuijsen die ik één keer op Bangka heb ontmoet.

De te Riouw gestationeerde dominee heeft ook Bangka onder zijn ressort; eens of twee keer in het jaar bezoekt hij dan de verschillende plaatsen.

Het is tien uur in de morgen, als de Brouwer op de rede zijn anker laat vallen.

Dadelijk komen een paar prauwen langsrij, om te lossen en te laden, terwijl een stoombarkasje enige dames en heren meebrengt.

Een uur in de middag wordt het anker gehiewd, om de reis verder voort te zetten; vier uren later krijgen wij Singapore in zicht, welke stad wij evenwel voorbijstomen. Had wel eens graag een bezoek aan deze stad gemaakt'.

Wij kunnen ons de spijt van Donck levendig voorstellen. Toen reeds was Singapore, in 1819 gesticht door Raffles met zijn ver vooruitziende blik, een handelsstad van wereldbeteknis. Singapore gelegen op een klein eilandje aan de zuidpunt van Malakka was samen met het circa 700 kilometer noordelijker (evenszins op een eilandje) gelegen Penang aan Straat Malakka van groot belang voor de handel en het scheepverkeer in het Nederlands-Indië van toen en later.

Maar Donck voer er voorbij op zijn vierdaagse reis naar de eerste Atjehse haven; voordien was er nog een stop voor de kust van Deli op de plek waarvoor plannen bestonden voor de bouw van een oceaanhaven, namelijk bij het drassige eilandje Belawan, dat later zo bekend zou worden als afvoershaven van de produkten van de grote landbouwculturen op Sumatra's Oostkust.

'Aan dek komende (5 nov.) vernem ik, dat het 's nachts geducht gespoekt had; daar had ik dus fijn doorheen geslapen. Er is vandaag heel wat afgepraat; in de avond wordt het koel, door een flinke bui. Tegen de avond (6 nov.) moeten wij op Deli aankomen, waar ik dan op de boot moet overstappen, welke langs de Atjehkust gaat. Het valt nog al mee; juist toen wij de middagmaaltijd hadden genuttigd, lagen wij langszij van de 'Van der Parra', ook een boot van de K. P. M., gezagvoerder kapitein Kooper.

Dat was wel toevallig; met hem reisde ik op de 'Salak' van Marseille tot Batavia. Wij gaan dus met onze bagage naar de 'Van der Parra' over, waarna om vijf uur in de middag de reis wordt voortgezet naar Tandjong Kala aan de Bajang rivier'.

Ja, Donck had dat soort toevallige ontmoetingen al meer meegemaakt en het zou ook de laatste niet zijn. In Indië hebben maar relatief weinig import-Nederlanders gezeten, zeker omstreeks de eeuwwisseling. In 1942, bij de val van Nederlands-Indië, woonden er ruim 200.000 Nederlanders, van wie nog niet de helft uit Nederland aangekomen 'totoks'. De kans om op één der grote reisroutes bekende landgenoten te ontmoeten was verrassend groot, want velen van hen verplaatsten zich betrekkelijk frequent. En op deze route voer het schip, alweer in de nacht, naar de eerste kustwoerassen van Atjeh.

Aankomst in Atjeh

'In de nacht om een uur word ik wakker; de boot ligt stil; de slaap wil niet komen en daarom ga ik een kijkje aan dek nemen. Het blijkt, dat de waterstand te laag is, om de koeala (rivier monding) op te stomen; eerst tegen half acht kan de boot weer verder. De dichtbegroeide, lage oevers, de vele kronkelingen welke de rivier maakt, de stilte welke om ons heen heerst, maakt indruk op mij. Het is negen uur in de morgen, als wij aan de steigermeren. Op een der oevers is een blokhuis gebouwd, bezet door een detachement van de Mobile Colonne ter sterkte van twee compagnieën, welke een half uur stroomopwaarts gebivakkeerd is. Sedert een jaar heeft de Petroleum Maatschappij hier haar terrein. Aan de militairen kan men zien dat wij op Atjehs grondgebied zijn; geen blinkende knopen of andere uitrustingsstukken. Toch is hier niet veel actie'.

Nu dan: Donck was in Atjeh aangekomen: hij zou er, op diverse posten, niet minder dan twee jaar en drie maanden achtereen blijven.

In het zojuist in exploitatie genomen oliegebied bij Langsa en Perlak was het tactisch nog relatief rustig.

De troepen hier ressorteerden onder het militaire commando van de Oostkust van Sumatra. De 2e en 4e compagnie Mobile Colonnes bestonden, volgens de officiersboekjes van die jaren, te Tandjoeng Kala (Perlah) uit 'Europeanen en Inlanders'. Er waren meer dan dit soort mobiele compagnieën, maar die lagen elders op Sumatra.

De Atjeh-krijg in vogelvlicht.

De militaire bezetting van Atjeh had zich kort voor en ten tijde van Donck's aankomst veel meer uitgebreid. Na onze tweede expeditie werd Atjeh zonder meer 'ingelijfd' als gouvernementsgebied; in naam was het een stuk Nederlands-Indie geworden. Er bleven hier enige jaren circa 3.000 man bezettingstroepen gelegerd om in het uiterste noorden tesamen met een aantal marinevaartuigen voor de kusten, ons schemerige gezag te handhaven en waarmogelijk te consolideren. Nederland had een onwaarschijnlijk hoge tol betaald voor het twijfelachtige succes: ruim duizend militairen waren gesneuveld of aan ziekten (cholera, beri-beri enz.) overleden; wij hadden bijna 800 gewonden en bijna 900 man waren wegens ziekten van het krijgstoneel geëvacueerd. Atjeh was (en bleef) voor ons een geduchte politieke en militaire tegenvalleer en wie nu nog duikt in oude archieven of bibliotheken, dan wel de toenmalige kamerverslagen leest, zal zeer veel stof vinden in de vorm van boeken, brochures en redevoeringen van landgenoten, zowel politici als militairen, die elk het hunne te berde brachten ten aanzien van het Atjeh-probleem. Ernstige gevechten met de fanatieke, moedige en onverzoenlijke Atjehers gingen steeds voort en de slachtoffers aan beide zijden bleven vallen. Tot 1884 werd met wisselend succes tegen de vijand opgetreden, voornamelijk in Groot-Atjeh, maar ook op een enkele plek in de Onderhorigheden. Van onze zijde werd nu eens een civiel gezag, dan weer een militair gezag ingesteld. Hierbij kwam nog dat de krijg het karakter kreeg van een 'heilige oorlog' tegen de ongelovigen (in casu de Nederlanders). Te rekenen vanaf het jaar 1884 werd onze regering in Indië genoopt een weinig offensieve policy in Atjeh te bedrijven: haar werd door het opperbestuur een nieuw stelsel van pacificatie opgedrongen, te weten de 'concentratie', waarbij onze troepen inactief bleven in een smalle boog van versterkte posten om de hoofdstad Koeta Radja heen. In deze positie moest dan met geringe personele (en dus financiële) offers de verdere onderwerping van Atjeh worden 'afgewacht'.

Deze weinige benijdenswaardige opzet, een volstrekt onmogelijke situatie, werd tot 1896 gehandhaafd, zij het ook dat deze in 1893 wat werd verzwakt: men sprak over de 'Geconcentreerde Linie'. Ons gebied was cirkelvormig; het grensde deels aan zee (onder andere bij de haven van de hoofdstad Oleh Leh) en had een doorsnee van circa tien kilometer. Militair gesproken was deze keuze een onding: de constructie lokte begrijpelijkerwijs aanvallen van de krijgshaftige Atjehers uit. Deze acties geschieden niet alleen tegen de buitenposten, maar ook binnen ons gebied. De twaalf jaren van de Linie zijn funest gebleken voor het moreel onder troepen; de verliezen onzerzijds liepen op.

In 1896 hadden wij om Koeta Radja ruim 7400 militairen; daarvan sneuvelden of kwamen in dat jaar aan bekomen verwondingen om het leven: acht officieren en 145 militairen van overige rangen. Er waren ruim 900 gewonden, terwijl - nog steeds in 1896 - ruim 6000 man aanvullingstroepen moesten worden aangevoerd. Het groeiende verzet van de zijde van de Atjehers bereikte in eind maart 1896 een hoogtepunt met de pijnlijke affaire met Teungkoë Oemar. Dit Atjehse hoofd, met wie het Nederlandse gezag in naïef vertrouwen en op argelose wijze had samengewerkt en waarbij relatief veel vuurwapens door ons aan zijn volgelingen waren verstrekt, stelde zich plotseling actief en openlijk op achter de verzetpartij. Het door ons zo genoemde 'verraad van Teungkoë Oemar' werd het keerpunt in onze politiek in Atjeh. De Geconcentreerde Linie werd nu definitief verleden tijd: onze troepen traden weer offensief op. De veldtochten en overige harde militaire acties namen een aanvang en later, in 1898, kwam generaal-majoor J. B. van Heutz in Atjeh aan als verantwoordelijk civiel en militair gouverneur van dat gewest. Oemar sneuvelde in 1899, doch daarna bleef onze aartsvijand Panglima Polem actief als grote promotor van een verbitterd verzet. De oorlog had zich nu naar de Onderhorigheden verplaatst: de effectieve bezetting van heel Atjeh begon. De strijd in Groot-Atjeh was in feite in 1899 geëindigd. Het KNIL had een kracht en een doorzettingsvermogen ontwikkeld als nimmer tevoren. Luitenant Donck kwam in Atjeh aan in een militair zeer belangrijke tijd.

Verder noordwaarts: van Tandjong Kala naar Edi

Donck had het zeer juist gezien dat men hier in het actieggebied was aangekomen: geen blinkende uitrustingsstukken aan de uniformen. De schitterende zon op de nieuw ingevoerde helmhoed van het KNIL was afneembaar en werd buiten de gamizoenen dan ook niet op die helmhoed gedragen. Kort tevoren, in het I. M. T. (Indisch Militair Tijdschrift) van, 1898 stond geschreven: (p. 204)

'De . . . . zon . . . . (is) reeds zichtbaar voordat de drager er van te onderscheiden is; volgens sommigen bij zonschijn reeds op 2500 meter. De fuselier weet dit zeer goed en het eerste wat hij te velde doet, is zijn hoofddekse van zon, sluitdop en leeuwekoppen te bevrijden, zodat een troep op expeditie er uit ziet, alsof hij in zijn geheel in de 2e klasse van militaire discipline is geplaatst'.

Dit citaat vraagt op zijn beurt om een explicatie wat betreft de 2e klasse van militaire discipline. In het KNIL kon de ongegradueerde militair krijgstucltelijk gestraft worden met deze straf: 'strengere toepassing van de krijgstuclt en het niet dragen van zekere uitrustingsstukken in de vrije tijd, bijvoorbeeld de zon op de helm, zodat iedereen kon zien dat deze man zwaar in zijn straf tijd zat.

Maar nu weer terug naar de boot die te Tandjong Kala in de modderige Bajang rivier lag:

'Nadat Atjehse koelies de goederen hebben gelost, vertrekt de 'Van der Parra' om twaalf uur van dit oord om koers te zetten naar Edi, alwaar ik weer op een ander schip moet overgaan. Kapitein Kooper vreest dat wij te Edi de aansluiting zullen missen.

Jammer, dat wij in het natte jaargetijde zijn; het is maar veel regen en veel wind.

Als wij om vier uur in de middag op de rede van Edi aankomen, blijkt dat inderdaad de andere boot reeds vertrokken is, zodat wij hier op verdere scheepsgelegenheden moeten wachten'.

Uit het verdere verloop van de reis zullen wij bemerken dat de frequentie van de bootverbindingen op de Buitengewesten niet zeer hoog was. En dit was nog wel op de route tussen Batavia en Atjeh! Hoe zal het elders in de Archipel wel geweest zijn. Niemand had ook haast. Kwam men er heden niet, dan kwam men er wel morgen, nietwaar. De K. P. M. had dan ook wel de bijnaam van 'Komt Pas Morgen'.

Toch was die K. P. M. tesamen met de schepen van de Gouvernementsmarine in die dagen het vervoersmiddel naar en van Atjeh. En er werd wat gereisd als militair in die dagen!

'In een sampang (prauw) welke langsij komt, zit een officier van gezondheid, die ons van boord komt halen. Daar de waterstand echter weer te laag is, moet tot half zeven gewacht worden. Na een afscheid van de gezagvoerder stapten wij in de sampang, welke na een uur roeiens, waarbij enige malen de schuit over een zandbank getrokken moest worden, aan de boom (douanepost) arriveert. Toen nog een kwartier lopen en wij zijn in het bivak, dat door een dubbele ijzerdraadafsluiting beschermd wordt. Wij zijn dus nu in het land, waar je buiten het bivak geen stap kunt doen, of je moet militair geleide hebben. In de mess is een logies voor ons'.

Wij moeten ons geen overdreven voorstelling maken van het begrip 'mess' voor de officieren en zeker niet denken aan de vaak fraaie etablissementen uit deze moderne tijd.

Het was gewoon een afgesloten hoekje van een der eenvoudige bamboe barakken, mogelijk met cementen vloer en iets netter gemaakt voor passerende officieren of boedjang (vrijgezel) collega's van het detachement zelve.

Oponthoud te Edi. Donck leert een Atjehpost kennen

Edi of Idi op de oostkust van Atjeh ligt, in tegenstelling met de meeste plaatsjes, niet in het moerassige alluviale laagland. De heuvels, uitlopers van het centrale bergland, komen er tot aan de kust.

Reeds in het zelfde jaar van de muslukte eerste Atjeh-expeditie was hier, in september 1873, een compagnie infanterie gelegerd als vaste bezetting. Dat Edi wel geïsoleerd was (ook nu nog in 1900) bleek uit de prikkeldraadbescherming om het bivak: een echte enclave in het grote en vijandige Atjeh. Wij zullen hier maar niet te lang blijven staan bij het isolement van de meeste militaire bewoners van zo'n post in Atjeh omdat we die situatie in het verdere verloop van Donk's ruim tweejarige verblijf uitgebreid zullen gaan meemaken in de nog volgende artikelen uit zijn dagboek.

Tijdens deze vier dagen verplicht wachten vanaf 7 november op de boot, kreeg Donck volop gelegenheid post en bewoners te bekijken:

'Te Edi zijn vijf officieren; allen getrouwd; de dames wonen ook in het bivak.

Vandaag men hen kennis gemaakt. Een van hen, de luitenant Willemse, is een tijdgenoot van mij.

Waar olie is, is rijkdom; van daag met die rijkdom kennis gemaakt. Bij de arts zijnde, komt daar een bezoek van twee zoontjes van de Sultan van Perlak, waarvan de jongste onder behandeling van de dokter is geweest. Deze jongens waren sierlijk gekleed; gouden knopen met diamanten omgeven vormen de sluiting van de kleding.

Zij brachten voor de dokter een geschenk, bestaande uit een prachtige met gouddraad geweven sarong'. (sarong: een als rok te gebruiken inheems kledingstuk).

'In de avond hebben wij bij Willemse gedineerd. De lange reis is anders vervelend, daar er geen gelegenheid bestaat, je goed te laten wassen'.

Wij kunnen begrijpen dat Donck de sultanzootjes wel even heeft bekeken met al hun goud. De rest van de bevolking was en bleef echter erg armelijk. Later op patrouille zijnde zou hij daar veelvuldig mee geconfronteerd worden.

Het dagboek is ook alweer zo menselijk met het aansnijden van een zeer huishoudelijke mededeling: die van het wassen van het lijfgoed. Een probleem in de tropen waar men een of meer malen per dag schoon goed nodig heeft. Als daar een paar dagen niet gewassen kan worden is men door zijn voorraad heen. Wachten is een vervelende zaak, maar wel iets waar het militaire leven - toen ook al reeds - vol mee zat . . . . .

'Ruim vier dagen (12 nov.) zitten wij hier nu reeds; je kunt nergens heen, omdat toch elk ogenblik een boot kan komen. In deze morgen op het kantoor van de controleur zittende, komt daar het bericht binnen van de aankomst van de gouvernementsstomer 'Hazewind'; deze zou naar Oleh Leh gaan'.

De controleur is in de Indische literatuur meestal de jongere Europese ambtenaar van het B. B. (Binnenland Bestuur); de andere civiele rangen waren assistent-resident, resident en gouverneur. Oleh Leh is de haven van de hoofdstad Koeta Radja. De geografische namen in Atjeh kan men in ons schrift op verschillende wijzen schrijven; wij houden hier gemakshalve de schrijfwijze aan die luitenant Donck in zijn dagboek gebruikte.

Donck als dekpassagier van Edi via Lho Semawé naar Koeta Radja.

Wij kwamen de gouvernementsstomers, de kapal poetih (witte boot), al eerder tegen. In Atjeh waren er meerdere van deze vaartuigen: alle verbindingen liepen immers, in verband met de tactische situatie, over zee.

'De Gouverneur van Atjeh heeft vier schepjes van de Gouvernements Marine te zijner beschikking; in de wandeling worden zij de 'hondjes' genoemd; behalve de Hazewind zijn er nog de Spits, de Dog en de Brak. Behalve voor politietoezicht dienen zij ook om autoriteiten en detachementen snel over te brengen, alsmede om de verschillende posten aan de kust de nodige goederen te doen toekomen.

Spoedig zijn de nodige maatregelen getroffen om ons aan boord te brengen. Deze schepjes bieden geen comfort; hutten voor passagiers zijn er niet, zodat wij ons heil aan dek moeten zoeken. Het is zeven uur in de avond op de rede van Lho Semawé het anker wordt uitgeworpen. De eerste stuurman die naar de wal moet, vraagt mij of ik lust heb mede te gaan. Natuurlijk ben ik gaarne van de partij. Een uurtje later zijn wij weer aan boord terug, waarop de Hazewind zijn reis vervolgt'.

Donck had, als altijd, veel intercsse naar alles wat nieuw was; hij moest dat zien. Lho Semawé was ook al een post aan de kust, circa 80 kilometer verder dan Edi; reeds in 1884 was hier met tussenpozen een militaire bezetting geweest.

Wij hebben ter oriëntatie een schets bijgevoegd van deze reis. Al met al duurde de tocht van 3 tot 13 november 1900. Nu ging het langs het laatste deel van de oostkust en de noordkust. In het donker van de nacht was de boot de kustplaats Sigli gepasseerd waar Donck spoedig - maar dat wist hij nog niet - lange tijd zou verblijven en waar hij ook de vuurdoop zou ondergaan in het landschap Pidie of Pedir. De kust was laag en moerassig met veel bakau-bakau (vloedbossen met rizoforenbomen) en af en toe een variant van de spar: de tjemara. Het bergland kwam hier nader tot de kust; men voer bijna westwaarts. Wij hebben zelf meermalen dicht onder deze kust gevaren: Atjeh ziet er dan echt umheimisch uit. Ook Donck voelde dit zo aan:

'Bij het ontwaken is het donker; het ziet er dreigend uit; maar gelukkig klaart het tegen negen uur op, waardoor wij een mooi gezicht krijgen op het berglandschap van Noord-Sumatra'.

Sumatra fascineert een ieder. Ook reeds door de flora van zowel het oerbos als de savannen en met een fauna die, zeker toen, nog nagenoeg intact was met zijn grote diersoorten: olifanten, orang oetans, krokodillen. Donck zou ze allen tegenkomen.

'Onder de drie officieren, die als passagier de reis maken, bevindt zich ook de kapitein Goslinga, die van Palembang naar Atjeh is overgeplaatst; zijn vrouw en kind heeft hij van Palembang naar Batavia laten gaan. Gehuwde officieren worden voor 14 maanden op Atjeh geplaatst, na welke tijd zij weder overgeplaatst worden naar een gamizoen, waar zij weer met hun huisgezin verenigd zijn, tenzij zij vóór die tijd opdracht ontvangen hun huisgezin over te laten komen, daar op verschillende posten op Atjeh ook de vrouw en de kinderen kunnen wonen. Ongehuwde officieren worden voor onbepaalde tijd te Atjeh geplaatst. Voor mij zal het dus kunnen gebeuren dat ik het verdere gedeelte van mijn detachering op Atjeh doorbreng'.

Aankomst te Oleh en Koeta Radja

'Tegen rijsttafeltijd - één uur - meren wij aan de steiger te Oleh Leh. Maar vóór het debarkeren toch meer éérs aan de dis deelnemen . . . . .'

Donck had wat geleerd van de tijd dat hij anderhalf jaar geleden in Bangka debarkeerde en niet eerst een fikse maaltijd aan boord had genuttigd . . . . .

Oleh Leh is de haven van Koeta Radja dat circa vijf kilometer landinwaarts ligt.

Verder voor de noordpunt van Atjeh liggen enige eilanden waarvan het voornaamste Poeloe Weh heet met daarop de mooie, diepe en beschutte baai van Sabang.

Niet lang na Donck's verblijf op Atjeh zou Sabang de eerste aanloophaven in Nederlands-Indië worden voor de uit het moederland aankomende mailboten. Atjeh, en vooral de haven van Belawan Deli, werd daardoor belangrijker. Padang, waar Donck Indië voor het eerst zag, zou dan buiten de route van de intercontinentale mailschepen komen te liggen.

De kust van Groot-Atjeh was niet gezegend met mooie en veilige ligplaatsen voor grotere schepen. Oleh Leh lag op een zandige landtong tussen een lagune en de kust; de rede was de enige in Groot-Atjeh. Bij bepaalde windrichtingen stond er vaak een zware deining, die het laden en lossen aan de laadpielen bemoeilijkte. Er liep een tramlijn naar Koeta Radja: een stukje Atjeh-tram, een fenomeen waarover we in de verdere delen van het dagboek nog genoeg zullen vermelden.

De tramwegen om Koeta Radja waren eertijds al radiaal aangelegd tussen de diverse posten van de oude Geconcentreerde Linie. Donck en zijn collega's gingen niet met de tram, maar namen een huurrijtuigje: De rit langs de fraaie met tamarindebomen beplante weg duurde circa 40 minuten.

'Een dos à dos bracht mij en mijn collega naar Koeta Radja, kapiten Goslinga zou bij familie te Oleh Leh logeren. Hij ontving hier de verpletterende mededeling dat zijn dochtertje te Batavia was overleden. (Later vertelde hij mij dat hij op de reis op een nacht het overlijden gedroomd had. In die zelfde nacht overleed het kind)'.

Na aankomst in de hoofdstad nam Donck zijn intrek in het enige (en ook zeer bekende) hotel voor officieren, het Atjeh-hotel van de heer Kugelmann:

'Het hotel 'Kugelmann', het enige hotel ter plaatse dus ook ons toevluchtsoord, is ouderwets; het ligt vlak tegenover de Sociëteit. Zo ben ik dan na een reis van zestien dagen op de plaats van bestemming aangekomen. Morgen zal blijken of ik te Koeta Radja dan wel elders ben ingedeeld. Die avond met vele oude bekenden de banden weer aangehaald; men kan veilig zeggen, dat het gehele Indische Leger Atjeh passeert'.

Kugelmann was een Duitser die in 1870 als militair de oorlog tegen Frankrijk nog had meegemaakt. Hij was reeds lang 'op' Atjeh en alle officieren kenden hem. Zeker ook de jongeren die nog niet zo dik in de contanten zaten, Kugelmann, ook Kugelpiet en Kugel-peter genaamd, zat voor aan de gemeenschappelijke tafel. Hij verleende onbeperkt crediet in zijn logement en in de naast het gebouw gelegen 'blikjestoko', die ook al van hem was. Hij zou nog de Oranje Nassau krijgen als blijk van waardering toen hij ongewapend twee gewapende rampokkers (plunderaars) wist te overmannen.

Op de dag van aankomst, dinsdag 13 november 1900, kon Donck nog niet zijn opwachtingen gaan maken bij de diverse militaire instanties, omdat de meldingen in de voormiddag dienden te geschieden. In de namiddag waren de staven gesloten en genoot ieder van de siësta. Pas de volgende dag, woensdagmorgen, ging onze luitenant de diverse bureaus langs. Vanwege het feit dat hij pas tweede luitenant was, viel hij reeds op met zijn ene ster op de kraag. Jonge officieren kregen in Atjeh hun leertijd 'buiten'. Atjeh was geen gebied voor onervarenen, zo schreven H.J. Schmidt en M.H. Du Croo, auteurs van het werk 'Marechaussee in Atjeh' (Maastricht 1943).

In het land Atjeh (en Koeta Radja) waren talrijke officieren, onderofficieren en manschappen met de Willemsorde: mannen die in de praktijk van het Atjehleven veel krijgsvaardigheid hadden opgedaan. En daar keek een jonge luitenant met ontzag tegen op. De ernst lag hier naast de romantiek: het echte avontuur lag voor het grijpen . . . . ; wij waren toen in een periode van een geheel ander soort militair denken dan dat van heden ten dage.

Koeta Radja anno 1900

'In de morgenuren moet ik mij bij de verschillende autoriteiten melden; eerst op het bureau van de Plaatselijke Adjudant; vervolgens bij de Chef van de Staf; daarna bij de Plaatselijke Commandant en tenslotte bij de Militaire- en Civiele Gouverneur, de generaal Van Heutsz.

Ik ben geplaatst bij het 1e Garnizoens Bataljon, detachement Sigli, gelegen op de Noordkust van Atjeh. Tot het 1e Garnizoens Bataljon behoren de detachementen gelegen te Koeta Radja. Verder zijn er nog drie veldbataljons; het 3e Bat. te Koeta Radja, het 12e te Lho Semawé en het achterland, terwijl het 14e Bat. in de Pedir streek thuis behoort'.

Zowel de veldbataljons als de garnizoensbataljons hadden, naast een staf, vier compagnieën, welke op hun beurt als complete compagnie bij elkaar, dan wel in detachementen verdeeld waren. De veldbataljons hadden één Europese en drie inlandse compagnieën, terwijl de garnizoensbataljons 'gemengde' compagnieën hadden, hetgeen betekent dat er in één compagnie zowel Europese- als niet-Europese manschappen waren. Naast deze infanterie onderdelen was er het Korps Marechaussee van Atjeh en Onderhorigheden dat in 1890 als elite eenheid - wij zouden nu spreken over speciale troepen, rangers of commandotroepen - was opgericht en gespecialiseerd was op de contra-guerrilla. Het korps kwam voort uit de infanterie. Wij zullen later wat nader hierop ingaan. In Donck's tijd lag de staf van de 'manisé', zoals men het korps noemde, te Koeta Radja; verder was de verdeling toen in vijf 'divisies, elk a twaalf groepen van achttien man, welke 'brigades' werden genoemd. En tenslotte was er in Atjeh nog artillerie ter sterkte van één berg- en twee andere batterijen; cavalerie totaal een eskadron, genietroepen en geniedienst en te Koeta Radja het Subsistentenkader. Al bij al toch nog een forse troepenmacht voor één gewest, als men deze in alle relativiteit vergelijkt met de totaal sterkte van het KNIL, welke circa 30.000 man bedroeg.

In Atjeh waren in het jaar 1900 niet minder dan 236 officieren en bijna 7.000 militairen van lagere rangen; van deze laatste waren 5.000 man inheems en bijna 2.000 man Europees.

'Daar de boot naar alle waarschijnlijkheid eerst over drie dagen naar Sigli vertrekt heb ik dus alle gelegenheid de plaats goed op te nemen. De stad wordt omsloten door een groot ijzeren hek, waarvan de poorten, welke tot de stad toegang geven, bij het invallen van de duisternis worden gesloten. De vier compagnieën van het garnizoensbataljon zijn gelegerd respectievelijk op Pantai Perak, Koeta Alam ten oosten van het hospitaal, Pendeti en Nesoeh. Het midden wordt ingenomen door de Kraton, het voormalig verblijf van de sultan van Atjeh, waar zich de woning van de gouverneur bevindt. De Kraton is door een muur omgeven. Ook het 3e Bataljon is aldaar gelegerd'.

Als wij bijna 80 jaar later lezen dat er in de stad Koeta Radja niet minder dan acht compagnieën infanterie waren gelegerd, kunnen wij op het eerste gezicht niet nalaten te denken: wat een concentraties. Was dat wel zo nodig of was het een restant van de conceptie uit de passieve tijd van de 'Linie', zoals men toen de vermaledijde Geconcentreerde Linie noemde. Uiteraard konden deze compagnieën overal elders snel worden ingezet; zij waren reserve of stand-by. In de periode die achter de rug was, was het maar al te vaak binnen de linie en in buitenwijken van de hoofdstad onveilig; een sterk garnizoen was hard nodig. Hoe het ook zij, Koeta Radja moest in het jaar 1900 een drukke militaire stad zijn geweest. Donck had volop tijd om de stad (of kotta) goed te bekijken, inkopen te doen, voorlichting te krijgen op financieel gebied . . . en de borreltafel niet over te slaan:

'Een uitnodiging van de controleur, een kennis van mijn reisgenoot om bij hem te komen rijsttafelen wordt dankbaar aanvaard.

Deze heeft ons tevens zo het een en ander van Koeta Radja laten zien; o. a. de chinese wijk, Penajoeng, waar het enorm druk is. Ook besteden wij onze tijd om verschillende voor het buitenleven onontbeerlijke zaken in te kopen. Wat is hier alles veel goedkoper dan op Bangka. Financieel ga ik er nu ook op vooruit. Ieder officier heeft recht op een gouvernementswoning; is deze niet beschikbaar dan ontvangt men daarvoor een vergoeding welke voor het gouvernement Atjeh op f 70, -- 's maands is vastgesteld. Op verschillende plaatsen zijn echter voor de officieren minder geriefelijke woningen, waarvan de huurwaarde op de f 30, -- is gesteld, zodat f 40, -- wordt uitbetaald.

Verder wordt per dag f 1, 50 toegekend voor levensmiddelen, terwijl f 10, -- extra wordt ontvangen voor de indienstneming van een huisjongen. Is men op meerdaagse patrouille of komt men in bosbivaks, dan wordt voor elke dag f 6, -- vergoeding toegekend. Een officier kan bij overplaatsing een voorschot ontvangen, gelijk aan het bedrag van drie maanden tractement; men doet dit vaak om dit geld op een bank te plaatsen en alzo een spaarpotje te maken. Bij slot van rekening is dit een renteloos voorschot, dat in negen maanden wordt terug betaald, door inhouding op tractement.

Ook ik heb daarvan gebruik gemaakt. De Sociëteit is natuurlijk de verzamelplaats van allen die te Koeta Radja verblijf houden; buiten vóór het gebouw staat een grote ronde tafel, met voor de voeten een ijzeren ring, terwijl in het midden een rond gat is, voor de bedienden; een eigenaardig gezicht is het, als de heren, gezeten in hun krossi-gojang (schommelstoel) zitten te wiebelen.

's Avonds na tafel, zitten wij meestal op de galerij in 'den kouden hoek'. Vele oud bekenden tref ik hier aan; velen die van mij horen, dat ik verloofd ben, geven mij de raad, met de handschoen te trouwen, daar het tractement op Atjeh voldoende is, ook voor een tweede-luitenant om te kunnen trouwen'.

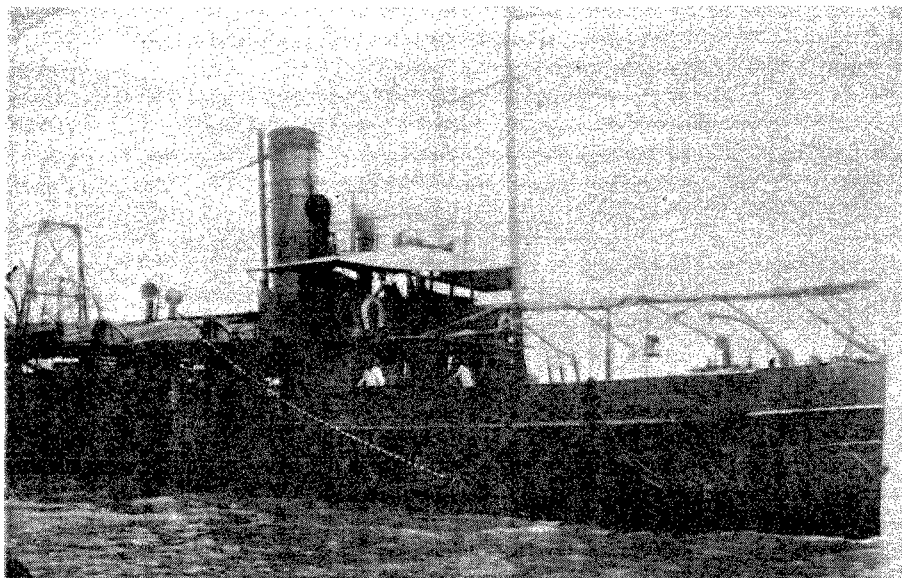
De officierssoos of Atjeh Club lag met zijn grote terras zuid van de Demmenibrug aan de rivieroever op een zeer markant punt. Vooral ook het grote gat midden in de borreltafel, alwaar zich ook de inheemse bedienden ophielden, doet echt 'koloniaal' aan. Het is één der betere standaardverhalen uit die periode van tempo doeloe (de goede oude tijd).

En de soosbedienden hanteerden de viertkante jeneverfles met grote vaardigheid, zodra het commando 'djongos, isi lampoe' klonk, letterlijk: 'bediende, vul de lamp bij', in de analogie met de olielamp van die tijd, die óók geregeld bijgevuld moest worden !

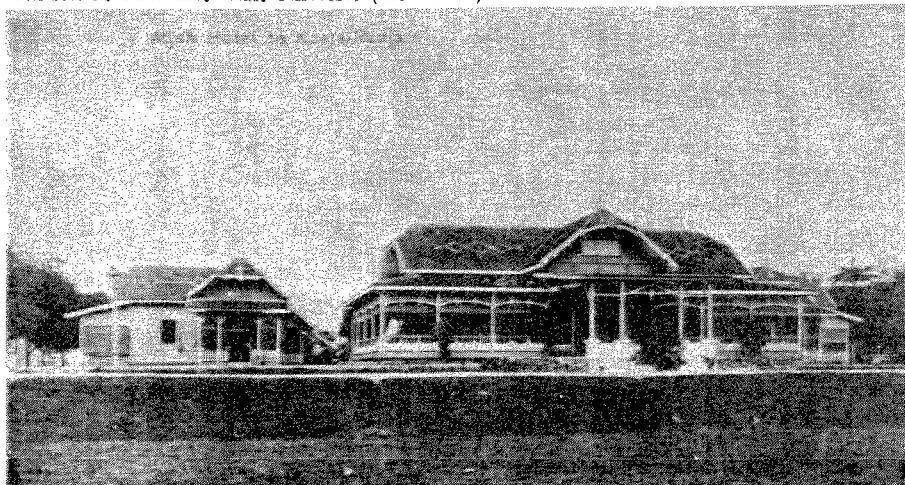
'Beide dagen gebruikt om de plaats van alle kanten te bekijken. Het grote uitgestrekte hospitaal maakt wel een sterke indruk; de spoorbaan loopt van Oleh Leh naar het station Koeta Radja; met een aftakking langs de sociëteit, over de Demmeni-brug - de brug over de Atjeh rivier - naar het hospitaal, zodat zieken en gewonden van de havenplaats regelrecht in het hospitaal worden gebracht. Koeta Radja maakt geen zindelijke indruk; Bangka was heel wat netter. De stemmige kleding van de bevolking geeft ook weinig fleurigheid'.

Tot en met 16 november 1900 had Donck in de hoofdstad vertoefd. Wij doen er goed aan nu maar te stoppen met beschouwingen over Koeta Radja, want straks zullen we daartoe nog gelegenheid krijgen. Luitenant Donck zou namelijk zeven maanden later per ziekentraïn in het militaire hospitaal binnenrijden en een hele poos in de hoofdstad verblijven.

Maar dát zullen wij verderop wel meemaken.

De 'Hazewind', een schip van de Gouvernementsmarine. Donck voer er op van Edi via Lho Semawé naar Oleh Leh. Weinig comfort, geen hutten. Men bleef maar een nacht aan dek zitten. Foto Bur. Mar. Historie. (nr. 45780)

Het enige hotel voor officieren te Koeta Radja. 'Niet erg geriefelijk', meldt de gids voor gamizoenen uitgegeven door de NIOV (Ned. Officiers Vereniging).

(De statistische gegevens in dit artikel komen uit het boekwerk 'Atjeh 1896' van A. Kruisheer, N.V. Visser, Weltevreden, 1913 en uit de Encyclopaedie van Ned. Oost Indië, E.J. Brill, 's-Gravenhage-Leiden 1918).

(Wordt vervolgd).

BOEKBESPREKING

C. de Jong, Imitatie Marinier - uitgeverij Blok & Zonen B.V., Dieren (1978)

door E.H. Brongers.

De auteur was in de meidagen van 1940 als 1e luitenant van de Mariniers betrokken bij de verdediging van Rotterdam. Hij kreeg tot taak de westelijke toegang tot de havenstad af te sluiten. Dat betekende niet alleen het vormen van een scherm naar Schiedam, maar ook het beletten van Duitse overgangspogingen over de Nieuwe Maas in die sector en de vorming van een front naar Overschie, dat door de Spaanse polder van Rotterdam was gescheiden. Voor dit alles had hij op 10 mei circa 321 man beschikbaar. In de vroege morgen van de 11e arriveerde infanterieversterking, waardoor het aantal verdedigers opliep tot ongeveer 125 man. Dit aantal werd later nog wat groter, maar bleef lachwekkend klein voor het uitvoeren van genoemde opdracht. Door zijn intelligent en krachtig optreden, zijn groot improvisatietalent en tactisch inzicht, wist luitenant De Jong zijn bijna onmogelijke taak op een werkelijk voorbeeldige wijze te volbrengen. Wie verwacht dat hij daarvoor enige erkentelijkheid heeft geogst, komt bedrogen uit. Conflicten met zijn superieuren die vaak culmineerden in kinderachtig aandoende ruzietjes en misverstanden waren daar de oorzaak van. De Jong beschrijft ze uitvoerig. Toch waren er bij die superieuren mensen met grote verdiensten. De auteur werd echter voornamelijk geconfronteerd met hun menselijke zwakheden en kleinzieligheden. Dat men hem 'niet mocht' werd in 1945 zo mogelijk nog duidelijker. Beschuldigingen en onderzoeken over vermeend onjuist optreden tijdens de meidagen en zijn gedrag in de bezettingstijd hielden weliswaar niet lang stand, doch maakten van De Jong een verbitterd man. Die verbittering spreekt niet alleen uit de titel van zijn boek, maar méér nog uit de inhoud, die op de lezer als een uitvoerige zelfverdediging en aanklacht overkomt. Velen zullen het werk hierdoor als te detaillistisch ervaren; de indruk dat er naar optimale objectiviteit is gestreefd krijgt men zeker niet.

Hier verwijt dat sommigen van zijn commandanten de uitvoering of controle van/op allerlei pietluttigheden eisten - het schrijven van bonnetjes, toezien dat geen 'marine-eten' aan landmachtmilitairen werd verstrekt wordt teruggekaatsd als de auteur zich bijvoorbeeld druk maakt over het feit dat de mariniers de naam 'zwarte duivels' kregen. Hij 'onthult' namelijk aan de hand van de documentatie dat deze militairen bij hun aanval op de maastruggen op 13 mei in khaki waren gekleed . . . .

Toch is de schrijver niet gespeend van zelfkritiek. Hij erkent dat hij soms autoriteit en zelfingenomen overkwam en meer eigenschappen bezat die anderen konden prikkelen. Daarin moeten we ook ongetwijfeld de oorzaken zoeken van de meer dan eens voorkomende conflicten tussen hem en zijn commandanten.

Conflicten die later echter onevenredige vormen zouden aannemen en tot groot onrecht leidden. Mr. C. de Jong vertelt in zijn slotwoord dat hij het boek heeft geschreven op het advies van zijn arts: 'Schrijf het van U af'. Uit die mededeling spreekt een diepe tragiek. Het maakt ons ook duidelijk dat wij van een gekrenkt man geen nuchtere en optimale objectiviteit kunnen en mógen verwachten. In dat kader is het niet op zijn plaats om hier enkele mijns inziens aanvechtbare uitspraken met betrekking tot details omstandig te bespreken. Ik wil mij dan ook beperken tot de visie die De Jong heeft op de tactische situatie in en rond Overschie in 1940. Het is een visie die opzienbarend is omdat die nogal afwijkt van de resultaten van het geschiedkundig onderzoek.

In het genoemde dorp waren op 13 en 14 mei de restanten van de Duitse 22e luchtlandingsdivisie samengedrongen. Het waren delen van eenheden die ten zuiden van Delft hadden geopereerd (de afdeling Wischhusen) en een groot deel van de divisiestaf, eveneens met allerlei gehavende onderdelen, onder bevel van de generaal Von Sponeck (de afdeling Sponeck). De sterkteschattingen lopen uiteen; volgens de Duitse auteur Cajus Bekker waren het 'nauwelijks 1000 man', volgens anderen nog iets minder.

Mr. C. de Jong stelt nu dat het gros van de afdeling Sponeck zich niet in Overschie bevond, maar in en bij de boerderijen en industriegebouwen langs het eerste deel van de weg Overschie-Schiedam, de noordelijke grens van de Spaanse polder.

Wellicht lijkt het weinig interessant of die afdeling zich nu in of vlakbij Overschie ophield, maar de auteur gebruikt dit 'gegeven' onder meer om aan te tonen dat de vijand een aanval wilde uitvoeren op Rotterdam, via de Spaanse polder; met andere woorden op het front van luitenant De Jong. Als dat was gebeurd - aldus de schrijver - zou wellicht het bombardement op Rotterdam niet hebben plaatsgevonden, daar de Duitsers zich dan waarschijnlijk in de stad hadden bevonden. De aanval werd aanvankelijk niet uitgevoerd, omdat de vijand door de wijze van optreden van de troep onder luitenant De Jong, de Nederlandse sterkte overschatte (als mogelijkheid genoemd). Een Duits officier heeft echter na de capitulatie verteld dat de aanval in de nacht van 14 op 15 mei zou zijn geschied, nadat vlammenwerpers zouden zijn aangekomen als versterking.

Allereerst moeten wij vaststellen dat de door De Jong gegeven opstelling van de afdeling Sponeck niet op enig Duits document berust, doch door hem is afgeleid uit mededelingen van enkele bewoners ter plaatse, ruim 33½ jaar na de strijd.

Deze omvatten onder meer door die bewoners geschatte aantallen Duitsers; het totaal blijft overigens ver onder de meest minimale sterkte van de afdeling Sponeck.

Zij die zich met onderzoeken hebben bezig gehouden, weten hoe onbetrouwbaar dit soort schattingen vaak zijn. Zij weten ook dat er doorgaans véél te hoog wordt geschat - de Duitsers kunnen hierover meepraten. Ik wil hier Mr. C. de Jong zelf citeren:

'Het is het gevaar bij elke geschiedschrijving te veel waarde toe te kennen aan verhalen van ondeskundige ooggetuigen of die ooggetuigen zelf aan het woord te laten. Anderzijds scheidt de schrijver zich daarmee wel een soort ontsnappingsmogelijkheid bij eventuele kritiek'.

De schrijver zou waarschijnlijk nimmer tot zijn veronderstelling zijn gekomen indien hij de Duitse verslagen volledig had bestudeerd en zich niet had beperkt tot in andere boeken gegeven delen uit die rapporten.

Zo zegt Von Metzsch (Die Geschichte der 22. LIDivision) dat de afdelingen Wischhusen en Sponeck 'gezamenlijk' een front opbouwden in Overschie. Wischhusen beschrijft hoe hij tevoren dit front reeds organiseerde door Overschie te beveiligen naar het zuiden, oosten, zuidwesten, het noorden en het noordwesten (volgorde van Wischhusen). Later meldt hij zich bij Von Sponeck, bij wie hij zich 'aansluit'.

In een bijlage van het divisie-oorlogsdagboek wordt vermeld dat de afdeling Sponeck na aankomst het westelijk deel van Overschie ter verdediging inrichtte en dat Wischhusen het oostelijk deel voor zijn rekening nam. Voorts blijkt dat men het verdedigend front beveiligde door posten vooruit te schuiven. De posten die later onder de voet worden gelopen door de Nederlandse aanvallen vanaf het Schiekanaal en vanuit Delft, worden met name genoemd en aangegeven. De posten in westelijke/zuidwestelijke richting - die niet onder de voet werden gelopen - worden helaas niet met name genoemd. Van de Nederlandse aanval aldaar vermeldt men slechts het afslaan. Onze aanval over het Schiekanaal wordt daarentegen uitvoeriger beschreven, evenals de geweldige paniek die deze bij de Duitsers veroorzaakte. Een kaartstudie leert ons echter dat er maar één plaats was die zich bij uitstek leende voor het plaatsen van voorposten in westelijke/zuidwestelijke richting. Niet ergens in het midden van de vrij dekkingloze Spaanse polder, maar in de boerderijen/industriegebouwen langs de noordrand van die polder, precies de strook die De Jong noemt. Ze lagen daar ook onder andere in de Glimfabriek, maar vormden, zoals uit het bovenstaande blijkt, niet de 'afdeling-Sponeck'. Verder is duidelijk dat de Duitsers er niet aan dachten om aan te vallen. Vóór zij het dorp bereikten hadden ze dat plan wel en er is één mislukte poging gedaan om via rijksweg Delft-Rotterdam in de stad te komen. Overigens, en daarin heeft de auteur gelijk, werd door het Nederlandse optreden onze sterkte door de vijand schromelijk overschat.

Op 14 mei was de toestand voor de Duitsers uiterst kritiek geworden. Onze actie over het Schiekanaal had hen 'vele slachtoffers' gekost. Wischhusen voelde zich gedwongen terug te trekken op 'een nieuwe stelling, 500 meter westelijk van de vorige'.

Op de 14e werden de Duitse voorposten in het noorden en noordwesten vernietigd of gevangen genomen. Nederlandse troepen waren vervolgens langs de molen het dorp binnengedrongen. Op het moment dat de capitulatie bekend werd was de over Kethel opgerukte Nederlandse compagnie in gevecht met de vijandelijke voorpost in de Glimfabriek. Bij Schiebroek stond een bataljon gereed om Overschie ook van die zijde binnen te dringen. Zou in die voor de vijand hopeloze situatie de afdelings-Sponeck rustig op een plaats kunnen zitten die de auteur veronderstelt? Zouden de Duitsers, terwijl een catastrofe dreigde, plannen kunnen maken voor een nachtaanval op de stelling van luitenant De Jong, een aanval met de Nederlanders direct achter hen aan? En waarom spreken zij met geen woord over dergelijke plannen? Indien de capitulatie hen niet had gered, zou er hoogst waarschijnlijk geen Duitser meer zijn geweest om aan te vallen. Dit nog afgezien van het feit dat Wischhusen in zijn verslag vermeldt dat de Duitsers de verdediging, door munitiegebrek, nog maar hoogstens 24 uur hadden kunnen volhouden!

Het stoere verhaal van de Duitse officier over vlammenwerpers kan zonder meer als een fabeltje worden beschouwd. Ze beschikten niet over dergelijke wapens; ze waren zelfs niet in de uitrusting van de 22e Luchtlandingsdivisie opgenomen.

Het moge hiermee duidelijk zijn dat generaal Von Sponeck, na zijn aankomst te Overschie,

niet door de geschiedschrijvers is 'doodgezwegen', zoals Mr. De Jong stelt, en dat ook zijn optreden en 'aanvalspogingen' naar het westen van Rotterdam beslist niet zijn gebagatelliseerd'. Het boek geeft wel een aantal zeer interessante details die meer klaarheid brengen omtrent de situatie in het gevechtsterrein dat de Spaanse polder vormde. Zo zijn de door de Duitsers bezette punten nu meer nauwkeurig bekend. Ook is gebleken dat onze vastgelopen aanvalsactie bij de Schiedamse Schie verder is gevorderd dat Nierstrasz op de kaart suggereert. Maar bovenal geeft het werk ons eenschrijnend beeld van de wijze waarop in Nederland een moedig en bekwaam officier kan worden behandeld en miskend.

Wie van onze in Den Haag woonachtige leden wil in bijzondere gevallen na ruggespraak met mij iets uitzoeken op het

Algemeen Rijksarchief of de
Koninklijke Bibliotheek,

Het betreft tekeningen en lectuur van/over
buitenlandse forten.

Gaarne opgave aan: A. F. Lancker
                                    Grote Spie 347
                                    4819 CW Breda
                                    tel. : 076 - 144 288

Voor mijn studie over de kustartillerie op Texel gedurende de Mobilisatie 1939 - 1940 en de Meidagen van 1940 zoek ik contact met kader en/of personeel van de 2e Batterij 15L35, genaamd "Den Hoorn".

In het bijzonder zou ik mij in verbinding willen stellen met de officieren van genoemde batterij;

W. Bijlsma	Reserve-kapitein
J. H. H. Zillinger Molenaar	Reserve-1e luitenant
J. W. van Hartseveld	Reserve-2e luitenant
I. L. Mulder	Vaandrig

(rangen van mei 1940)

Mocht een lid van onze vereniging één of meer van de bovengenoemde personen kennen, dan houd ik mij gaarne aanbevolen voor hun adressen.

G. Gerrits
De Zes 2a
1791 EX Den Burg TEXEL
tel. : 02220 - 2169

DE DONDERBUS

Inkoop   Verkoop   Ruil
antieke Wapens, Orden, Militaria,
Uniformen, Uitrustingsstukken,
Documentatie Eerste- en Tweede
Wereld Oorlog, Aankopen van
gehele verzamelingen.

*Adres: Sophiakade 5b,
Rotterdam 3016.*
Geopend vrijdag 19-21 uur,
zaterdag 10-18 uur.

Telefoon 010-522297
01862-2338

3274 ZJ Blaaksedijk - NL.

Quidich 'n Rich Militaria
J. F. de Boer, Porcellishof 46
Alkmaar.

Inkoop, verkoop, ruil.
specialiteit:
ridderorden, medailles en
onderscheidingstekens
van binnenlandse en buitenlandse
legers.

Open na telefonische afspraak:
072-121316.